

А.А. БУРЯЧОК

Що
змінилося
в

«УКРАЇНСЬКОМУ
ПРАВОПИСІ»?

**ПРО ЗМІНИ ТА ДОПОВНЕННЯ
В ТРЕТЬОМУ (1990 р.)
Й ЧЕТВЕРТОМУ (1993 р.) ВИДАННЯХ
"УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ"**

Як зазначено в передмові до третього видання, однією з ознак високої культури суспільства є дбайливе ставлення до правопису. Однак постійне розширення словника у зв'язку з науково-технічним і загальнокультурним прогресом породжує нові правописні проблеми, які регулює практика та які мусять бути законодавчо закріплені. Саме з цих настанов виходив авторський колектив у складі старших наукових співробітників Інституту української мови НАН України С. І. Головащука, Г. М. Колесника та автора цих рядків.

Опрацьований проект третього видання "Українського правопису" був розглянутий на засіданні Орфографічної комісії при відділенні літератури, мови й мистецтвознавства НАН України.

Після вивчення й врахування зауважень до третього видання "Українського правопису" авторський колектив подав його на розгляд Орфографічної комісії НАН України, яка внесла ще ряд змін і остаточно затвердила Правопис до друку.

Проте обговорення правопису тривало й після його опублікування обмеженим накладом (50 тисяч примірників). Тому Орфографічна комісія ще раз розглянула всі висловлені в пресі зауваження й дійшла висновку, що після усунення помічених помилок і оновлення ілюстративного матеріалу "Український правопис" має бути виданий масовим тиражем.

Разом із тим комісія одноставно підтримала постанову I Міжнародного конгресу українців (27 серпня — 3 вересня 1991 року) про потребу вироблення єдиного правопису для всіх українців, що проживають як в Україні, так і за її межами. Єдиний правопис має базуватися на всьому історичному досвіді його творення.

Що позицію Орфографічної комісії підтримав Кабінет Міністрів України своєю постановою від 8 червня 1992 року № 309.

Які ж зміни та доповнення зроблено в новому виданні Правопису? Насамперед щодо назв розділів. Назву першого з них "Правопис невідмінюваної частини слова" скорочено до "Правопис основи слова", назву другого розділу "Правопис закінченя відмінюваних слів" залишено без змін, третій і четвертий розділи називаються не "Уваги до правопису власних назв", а просто "Правопис слів іншомовного походження", "Правопис власних назв", оскільки ці розділи значно розширені.

Підрозділ (до 1-го розділу) "Вживання окремих букв (літер) і знаків" змінено на "Літери позначення звуків", оскільки тут ітиметься саме про позначення звуків відповідними літерами. Але для того, щоб уникнути зайвого повторення "літера... на позначення голосного... (приголосного)", в текст вживаються в основному терміни "голосний", "приголосний", "звук" і т. ін. З цього підрозділу вилучено різні історичні довжки.

У 6-му параграфі про апостроф знято застарілий термін "йотовані", яким позначувало я, ю, є, і, а замість прикладу складного слова *трьох'ярусний*, у якому після твердого приголосного першої його частини перед я писали апостроф, введено *лит'яса*, *пан'європеїський*. Російське *трехъярусный* тепер слід перекладати українським *триярусний*. До пункту 1-го цього ж параграфу додано приклади й зі сфери власних назв: *В'ячеслав*, *Стеф'юк*.

Враховуючи властиву українській мові милозвучність, значно розширено та влосконалено правила чергування у—в, і—й, з—зі (30). Усіх їх об'єднує загальноне положення про те, що голосні у, і та звукосполучення із, зі (30) вживаються для того, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови, а приголосні в, й, з уживаються з метою уникнення збігу голосних (розв'язу); пор.: наш учитель — наша учителька, він і вона — вона й він, лист із Бразилії — листівка з Бразилії.

У правилах про чергування звуків у — в та і — й маємо ще й декілька інших спільних моментів, а саме: 1) на початку речення перед словом із початковим приголосним слід уживати прийменник у чи сполучник і, тимчасом як перед словом, що починається голосним, рекомендується вживати прийменник в і сполучник и.

Це правило поширюється й на префікси в — у та початкові, і — й у словах імення—імення, імовірний—імовірний, іти—йти, ідеться—йдеться. Пор.: у лісі нагло до себе очі — й оце всі наші здобутки; 2) після паузи, що на письмі позначається комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед приголосним слід уживати у чи і, наприклад: Це було ... у Києві; Нема вже тієї хатини. І я в сивині, як у сні (Павличко). Разом із тим у кожній із названих пар звуків є свої особливості щодо чергування. Наприклад: у вживається незалежно від закінчення попереднього слова, якщо далі йде слово з початковими в, ф, льв, св, хв і под.: Сидимо у вагоні; Одягнена у хвою, шумить дрімуча тайга; в уживається після голосного перед більшістю приголосних (крім названих вище): Пішла в садок вишневий (Шевченко); Люди врозкид розлігтися в траві (Гордієнко); і вживається після голосного перед приголосним, зокрема перед словами з початковими й, є, і, ю, я. Назчає бєсчєка великого й малого (Глібов); Ольга і Йосип — друзі. У — в не чергуються в словах, що вживаються тільки з в або тільки з у, пор.: відча й удча, вирава й уирава та ін.; у власних назвах і словах іншомовного походження: Врубєль, Владивостоєк, Уорштина, увертєра, утєнія тощо. І — й не чергуються при зіставленні понять: Війна і мир; Дні і ночі.

З уживається: а) перед голосним початку слова незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: Диктант з української мови; з одним рибалкою він дуже подружив (Глібов); б) перед приголосним (крім с, ш), рідше — сполученням приголосних початку слова, якщо попереднє слово закінчується голосним, а також на початку речення, після паузи: Плуугтарі з плугами йдуть (Шевченко); з її приїздом яєсь повесєдїла хата (Лієся Українка). Варіант із уживається переважно перед свистячими й шиплячими звуками (з, с, ц, ч, ш, щ) та між трутами приголосних: Родина із семи чоловік; і мисєв новий замєк із тіста старого (Драч). Варіант зі вживається перед сполученими приголосними початку слова, зокрема коли початковими виступають з, с, ш, щ і т. ін., незалежно від паузи та закінчення попереднього слова: Бере книжку зі стола (Лієся Українка); Зі школи на майдан вивалїла дїтвора (Головко). Прийменник зі також уживається перед займенником мною: зі мною та

*уписав
2.14.
80*

назвою **Львів**: зі **Львова**. Щодо його фонетичного варіанта зо, то він виступає при числівниках два, три позичити зо дві сотні.

На початку другого підрозділу про приголосні введено два нових параграфи: 14-й про літеру г і 15-й про літеру ґ. Якщо йдеться про літеру г, то нею передаємо на письмі "горанний щільний приголосний як в українських словах: гайка, гей, могутий, шуг, так і в іншомовних (на місці *h, g*) давнішого походження: газета, генерал, грамота, Євангеліє, Гетель, Гомер, Англія, Гайка, а також у недавніх запозиченнях, часто вживаних, особливо в звукослупучених гео-, -лог-, -лог-, -грам-, -граф-, алґиди, агрессія, горизонт, магізин; географія, геологія, педагог, кінограм, фотографія".

Щодо задньоязикового зм'якненого приголосного, то він тепер передаватиметься літерою г (писане *g*), яка була вилучена з української абетки в 30-х роках. Цією літерою передаватиметься названий приголосний як в українських словах, так і в давнозапозичених і зукраїнізованих: вірус, гавва, гавда, гандж, ганок, гаунок, гвалт, гвалтувати, гвалти, гелзь, гелотати, геріотати, геріотти, гінати, гирлиа, глей, гніт (у лампі), голь-мольє, расувати, рати (іменник), ратчастий, речний, ринджон, рунт, гудзик, гудя, джиу, дзиа, дзилик тощо та похідні від них, а також у прізвиськах Ігалаган, гудзь та под.

До цього правила додано примітку, в якій зазначено, що "у власних назвах іншомовного походження етимологічний згідно з усталеною традицією вимовляється як г; проте збереження з у вимові не є порушенням орфографічної норми. Отже, правильною є вимова: Гданськ і Гданськ, Гренландія й Гренландія, Гібралтар і Гібралтар; Гарібальді і Гарібальді, Гете й Гете".

Значної зміни зазнав 13-й параграф старого Правовису, де йшла мова про ті випадки, коли знак м'якшення не пишеться. Так, визнано зайвим і-ше правило цього параграфу про те, що в не пишеться після губних і шиплячих приголосних, оскільки всім відомих, й навряд чи хтось міг би тут допустити помилку.

Колішнє 4-те правило (тепер 3-тє) скорочено й сформульовано точніше, а саме: в не пишеться "після м'яких приголосних, крім л, якщо за ними йдуть інші м'які приголосні: вниа, кінцівка, ланцюжок, редість,

6

світ, свято, суді, сміх, сніг, сьогодні, танцювати, шість; але: різьбар (різьбар), тьмянний і похідні від них".

Далі формулюється нове правило про те, що в не пишеться після л в іменникових суфіксах -али(о), -ли(о): держално, пужално, щипило та ін., але в зменшених формах в пишеться: держальце, пужальце й под."

Деякі зміни та уточнення внесені до 16-го параграфу (тепер 20-й) про подвоєння та подовження приголосних. Ці поняття тепер чітко розмежовуються. У примітці до 2-го пункту вказано на семантичну різницю між прикметниками, в яких суфіксальне в подвоєння воюється, напр.: здійснений (який може здійснюватися) і здійснений (який здійсвився), нездоланний, тобто непереможний (тут маємо прикметник), і нездоланий (якого не подолали), а тут уже дієприкметник.

Якщо йдеться про подовження, то маються на увазі приголосні Д, Т, З, С, Л, Н, Ж, Ш, Ц, Ч у позиції після голосного перед я, ю, і, є в усіх відмінках: а) іменників середнього роду другої відмінки (крім родового множини): знаряддя, знаряддя, на знарядді та ін.; відданиця, відданицю, на відданні та ін.; але знарядь, віддань; б) деяких іменників чоловічого та жіночого роду першої відмінки (за винятком множини з закінченням -ей): суддя, судді, суддя, суддя, суддя і т. ін.; в) перед ю в орудному відмінку іменників жіночого роду однини третьої відмінки, якщо в називному відмінку основа їх закінчується на один м'який або шиплячий приголосний: могольд—могольдо, ніч—нічю і т. ін.; г) перед я, ю в прислівниках типу зрання, пойдінню; д) перед ю, є у формах теперішнього часу дієслова лити (литися): литю, леш, лешо, лешє.

Правовис суфіксів подано за частинами мови, що їх вони утворюють, а саме: іменникові суфікси (§ 22), прикметникові та дієприкметникові суфікси (§ 23) та дієслівні суфікси (§ 24).

Правило про вживання суфікса -івк(а) / -івк(а)/ викладено стисліше й без застереження про те, що "в ряді похідних іменників, переважно пізнішого походження, вживається суфікс -овк(а): масовка, ножовка, шихтовка, зарисовка та ін." (див. друге видання Правовису, с. 32). Не внесено також до нового видання Правовису й такого положення з попереднього: "Суфікс -овк(а) буває також в іменниках іншомовного походження-

2*

7

ня, утворених від дещів із суфіксом -ир, наптр.: ко-
мандирівка, марширівка, котирівка. Замість усього цього
зроблено таке зауваження: "У деяких іменниках
уживається суфікс -овк(а): голівка (капустя), духівка,
зарисівка, підтовка" (с. 26). Решта наведених вище
прикладів тепер писатиметься зі суфіксом -ик(а) або
-ування(я): ножівка, шкитівка; марширування, котирівання.
Слово масівка тепер майже вийшло з ужитку, а замість

русизму командирівка слід уживати видуження.
У підрозділі "Правовис складних слів" виділено в
окремий параграф (25) загальні правила правопису
складних слів, кули, Крім колишніх, віднесено: а) усі
складнокорочені слова й похідні від них: Напбанк,
мискарда, обвиконком, профспілка; напбанківський,
профспілковий і т. ін., а також складнокорочені з
першою частиною авіа-, авіо-, авро-, біо-, вело-, водо-,
газо-, гео-, гідро-, езо-, екстра-, електро-, зоо-,
ізо-, квазі-, кіно-, космо-, дже-, макро-, мета-, метео-,
мікро-, міл-, моно-, мото-, нео-, нагед-, псевдо-, радіо-,
рентгено-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, турбо-,
фоно-, фото- й под.; б) складні слова, першою час-
тиною яких є кількісний числівник (коли він не позна-
чений цифркою): двообічний, сімдесятирччя, трикутник,
чотирипроцентний, чотиримісячний. У цьому ж параграфі
подано низку правил, які регламентують написання
складних слів через дефіс. Далі за частинами мови
подані правила написання слів разом, через дефіс або
окремо (останнє стосується прислівника та службових
частих мови). Крім того, виділено в окремий параграф
прикладку.

До складних іменників, чие написання регулюють
нові правила, належать: а) іменники, утворені шляхом
поєднання за допомогою сполучного звука двох або
кількох основ, кожна з яких — дещипного походження:
вертолёт, лісешлав, самохід, еліосонавантажувач, телло-
вог; б) іменники, утворені поєднанням прикметникової
та іменникової основ за допомогою сполучного звука:
білокріпці, чорногуз, чорнозем; в) іменники, утворені за
допомогою сполучного звука від двох іменникових
основ *: верболіз, лісостел, носоріг, трудодень (але

* У старому виданні (1960 р.) наголошувалось, що в таких
іменниках перша частина не відмінюється, проте це не має істотно-
го значення, адже й в інших складних іменниках перша частина не
відмінюється.

людино-день), шлякобук; сюди ж належать іменники,
першою частиною яких є незмінний іменник ін-
шомовного походження: автострада, велотрєк, радіоко-
мітєр.

Далі, за останнім виданням Правопису треба писати
разом усі іменники з першою частиною пів-, напів-,
подоу-, піваркуча, півгодини, півкарбованця, півколо, пів-
місяць, півотрка, пів'яблука; напівавтокат, напівоберт;
подоўник, подумисок. Тільки перед іменниками — влас-
ними назвами пів- пишеться через дефіс: пів-Європи, пів-
Києва *. Через дефіс пишуться складні іменники, утворе-
ні з двох іменників без допомоги сполучного звука й у
яких обидві частини відмінюються. До таких слів нале-
жать: а) іменники, що означають протилежні за змістом
поняття: кувиль-продяж, рогат-стиснення; б) іменники,
що означають спеціальність, професію: матпідполк-астро-
ном, лікар-екімот; в) іменники на позначення казкових
персонажів: Зайчик-Побійайчик, Лісичка-Сестричка.

До слів із другою відмінюваною частиною належать:
а) іменники, в яких перше слово підкреслює прикмету
чи особливність предмета, явища, названого другим сло-
вом: брук-система, буй-тур, дизель-мотор, жар-птиця,
козир-дівка, крекінг-процес, свят-вечір, стоп-кран;
б) іменники, що означають державні посади, військові,
наукові звання: генерал-губернатор, генерал-лейтенант,
контр-адмірал, прем'єр-міністр, унтер-офіцер, член-корес-
пондент, штябс-капітан; в) іменники, що означають
складні одиниці виміру: кіловат-година, людино-день,
тонно-кілометр.

Через дефіс пишуться й субстантивовані словосто-
плення, що означають переважно назви рослин: брат-
і-сестра, любі-менє, розрив-трава, чар-зилья.

До нового видання включено параграф (27) про
прикладку, які можуть писатися окремо й через дефіс,
що залежить від семантики поєднуваних складників.

1. Якщо прикладкою виступає видова назва, то
дефіс між означуваним іменником і прикладкою не
ставиться: місто Київ, ріка Москва, трава звіробій. Якщо
ж у ролі прикладки виступає родова назва, то між озна-
чуваним іменником і прикладкою ставиться дефіс: зви-
робій-трава, Москва-ріка, Салун-гора.

* За виданням 1960 р. ця примітка поширювалася і на ті складні
слова, другим компонент яких починався з голосного або м, в, є, і.

2. Якщо узагальнений іменник, що має атрибутивне (означальне) значення, виступає в ролі приклатки в посполитці, він приєднується до поєднаного іменника дефісом: *воєв-жидиоба, дичина-красуєв, хлопець-богатыр*. Якщо такий атрибутив виступає в посполитці до означуваного іменника, то він пишеться окремо: *богатыр хлопець, жидиоба воєв, красуєв дичина*.

3. Якщо поєднаний іменник і приклатка можуть мінятися місцями (причому атрибутивну роль виконує іменник у посполитці), між ними завжди ставиться дефіс: *дичина-пузінка й пузінка-дичина, робітник-переловик і переловик-робітник, учитель-фізик і фізик-учитель, художник-пейзажист і пейзажист-художник*.

4. Якщо приклатка входить до складу терміна, вона втрачає атрибутивне значення, перетворюючи словосполучення в складний іменник без сполучного звука. Такі іменники пишуться через дефіс: *гриб-паразит, жук-король, заєць-русак, лев-довгунець*.

Грунтовніше опрацьовано правопис складних прикметників. Так, разом пишуться: а) складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться разом: *електрослюбовий (електросила), картоплесад-жальний (картоплесаджалка), лесостеновий (лісосеп)* і т. ін.; б) складні прикметники з другою дієслівною частиною: *волелюбний, деревообробний, карколомний*. До цього правила дано примітку: "Прикметники з другою префіксальною дієслівною частиною пишуться через дефіс: *вантажно-розвантажувальний, контрольовимірвальний*"; в) складні прикметники, утворені з двох неоднорідних прикметників (зокрема, ті, які виражають відношення родової ознаки до видової): *поперечношліфувальний (поперечний шліфувальний верстат)*. До підpunkту г додана ще одна примітка про те, що в складних термінах прислівник — компонент, який уточнює значення складного прикметника, пишеться разом із ним прикметником: *виловженимолочковичний, короткогрудноподібний, округломіленодібний*.

До складних прикметників, що пишуться через дефіс, додано такі: а) складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться через дефіс: *вишепрезидентський (више-президент), дизель-моторний (дизель-мотор), соціал-демократичний (соціал-демократ)* і т. ін. Якщо прикметник утворюється від сполучення

іменника з приклаткою, тоді дефіс не ставиться: *Москвєв-ріка* — *москєвєвський*; б) складні прикметники з першою частиною *військово-*, *воєнно-*: *військово-морський, військово-спортивний, воєнно-стратегічний*. Складні субстантивовані прикметники *військовозобов'язаний, військовопономєний* пишуться разом; в) складні прикметники, в яких перша частина не має прикметниково-го суфікса, але яка за змістом є однорідна з другою частиною й приєднується до неї за допомогою сполучного звука *о* або *є*: *м'єсо-молочний, крохмальє-пайтковий*. Складні прикметники цього типу, що виступають як наукові терміни, пишуться разом: *рольовоніт, грудочевєвєв (перетона)*.

У 30-му параграфі, присвяченому правопису прикметників, крім написань разом і через дефіс, 2-м пунктом вказано приєднання сполучки, які треба писати окремо, напр.: *без відьма, без кінця, в обміє, до вьодуби, за кордон, на диво, по змозі, як слід і т. ін.; день у день, з боку на бік; таким чином, тим часом і т. ін.* До правила про неозначені складні прислівники з частками *будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, які* пишуться через дефіс, додано частку *-то*: *оби-то, дєсь-то, так-то*.

Точніше сформульоване положення про правопис сполучників (§ 32), зокрема складні сполучники пишуться разом тоді, коли створюють тісне поєднання повнозначних слів із частками або прийменниками: *адже, аниж, втім, затє, мовби, нацьб, нацьбєто, немєв, немєвби, немєвбитє, неначє, неначєбєтє, ніби, нібитє, ніж, стже, отож, притим, притєму, причим, причєму, протє, сєбєто, тобєто, нєбєто, шоб, якби, якщє, також слова абишє, тощє*.

Далі звернуто увагу користувачів Правопису на різницю між сполучниками *затє, протє, шоб, якби, якщє*, які пишуться разом, і однозвучними самостійними словами, що пишуться з прийменниками *за, про* та частками *би, як* окремо (в попередньому виданні про це теж шла мова, але в контексті з прислівниками, що утворювали сприймання). Так, сполучники *затє, протє* можна замінити одним із протиставлених сполучників *а, але, однак*, тоді як прийменники *за, про*, вказівний займенник *те* такий заміни не підлягають. Пор.: *Хоч не застав Івана дома, затє пройшовся; але: За те оповідання його похвалили*. Сполучник *шоб* легко відрізнити від займенника *шє* з часткою *б*, оскільки на займенник *шє* виразно падає наголос. Пор.: *Сказав,*

щоб усі прийшли; але: Що б ви сказали, коли б я не прийшов? Так само сполучники якби, якщо можна від- різнити від однозвучного прислівника як із часткою би та займенником що до допомогого кон'єкту, бо на- прислівник як завжди падає логічний наголос. Пор.: Якби тут був мій товариш!; але: Як би краще виконати за- вдання, якщо хочеш, допоможу тобі; але: Як що трапиться, нарікай на себе.

До пункту про правопис сполучників окремо, крім положення, що сполучники з частками б, би, ж, же пишуться окремо (або ж, алже ж, алє ж, а як же, коли б то, отже ж, хоча б, хоч би, що ж до), додано правило про написання окремо таких складних сполучників, як дарма що, для того щоб, замість того щоб, з тим щоб, з того часу як, незважаючи на те що, після того як, при цьому, та й, так що, тимчасом як, тому що, у міру того як, через те що й под. І нарешті, через дефіс пишуться сполучники отож- то, тим-то, тільки-но, тому-то.

Правопис часток об'єднано в один параграф (33) і розглянуто за граматики-семантичними ознаками. Отже, маємо словотвірчі частки, які, уточнюючи зміст окремих слів, є їх складовими частинами, формотвірчі частки, які вживаються лише в деяких формах слова для вираження граматичних значень, і модальні частки.

Словотвірчі частки пишуться разом, окремо й через дефіс. До тих, що пишуться разом, віднесено: 1) аби, ані, де, чи, що, як у складі будь-якої частини мови: абищо, аніж, дешиця, чималенький, посилаю, якмовою та ін.; 2) би(б), же (ж), то, що в складі сполучників: якби, алжеж, немовбито, абищо та ін.; 3) -ся (-сь) у зворотних дієсловах: будеться, найсь (наїсь); 4) -сь у складі за- йменників і прислівників: котрийсь, колись; 5) не в складі будь-якої частини мови (крім дієслова) в значенні префікса, тробто коли слово без цієї частки не вживається: невільник, ненавмисний, невинно.

У правилах, які стосуються написання часток окре- мо, подано частку що в сполуках: дарма що, тільки що, хіба що, що ж до, частку то в експресивних сполученнях що то за, що то, чи то, які виконують функції підсилю- вальних часток.

До часток, які пишуться через дефіс, віднесено: 1) бо, во, от, то, такі, коли вони виділяють значення окремого слова (копійний 12-й підпункт 21-го парагра- фу): іди-бо, тільки-но, як-от, тим-то, дістав-таки. Але

при цьому зауважено: "Якщо між часткою та словом, до якого вона приєднується, стоїть інша частка, всі три слова пишуться окремо: все ж таки, скільки ж то (написано), чим би то (втішити)". Також частка таки пишеться окремо від тих слів, яких стосуеться, якщо вона стоїть перед ними: Він таки забіг до друга; 2) ком- поненти будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна- й под. у складі займенників і прислівників, про які йшла мова раніше; 3) не у функції префікса в іменниках — власних назвах: не-Європа, але в загальних — разом: нелюдина, неістота.

Формотвірчі частки завжди пишуться від інших слів окремо. До них належать хай, нехай, за допомогою яких утворюються форми третьої особи однини й множини наказового способу (Хай живе незалежна Україна!), та би(б), за допомогою якої утворюється форма умовного способу дієслова (зайшов би, пішла б).

Модальні частки теж пишуться окремо, а саме: част- ка же (ж), що відіграє видільну роль у реченні (Він же великий учений), і частки то, се, що мають у складі речення значення визначеності: На що то одині людині стільки грошей? Чи це вже й жогагугуєть не можна?

У підрозділі "Вживання великої літери" відвічі збільшено кількість правил, які регулюють уживання великої літери у власних назвах. Чим це зумовлене? Тею практикою, що ку- нувала в нашій пресі, художній літературі, у наукових пра- цях і т. ін., але не була кодифікована старим виданням Правопису.

Якщо вживання великої літери на початку речення, при звертаннях і в ремарках, у рубриках і після дво- крапки та на початку цитати більш-менш не викликало непорозуміння і особливих труднощів, то значно склад- нішим виявилось уживання великої (чи малої) літери у власних назвах (тепер §38). Які ж зміни та доповнення внесено до цього параграфу в останньому виданні Пра- вопису? По-перше, до 1-го пункту 38-го параграфу, де йдеться про написання з великої літери індивідуальних імен людей, то батькові, прізвищу, псевдонімів і т. ін., додано абзац, де зазначено, що в складних прізвищах, псевдонімах та іменах, які пишуться через дефіс, кожна складова частина починається великою літерою: Квіт- ка-Онов-Зяненко, Не-чуй-Левинський, Сергєєв-Цєвє- кий, Жан-Жак, Зинівій-Богдан, Марія-Тєрєза. До 1-го пункту додано шість приміток, серед яких своєю

новизною відзначається 2-та про те, що китайські прізвища та складні імена, які завглиб стують після них, пишуться з великої літери й разом (раніше їх писали через дефіс): *Мао Цзедун, Сунь Ятсен, Т'яо Юаньмін*.*

До 2-го пункту (б) про написання з великої літери назв дійових осіб у байках, казках, драматичних творах додано примітку, в якій зазначено, що, коли такі назви використовуються в звичайній мові як загальні імена, вони пишуться з малої літери: *баба-яга, дід-мороз, іван-покидан*.

Порівняно з другим і третім виданнями "Українського правопису" в четвертому 3-й пункт сформульовано по-іншому та пролігостровано іншими прикладами, а саме: "З великої літери пишуться назви найвищих державних посад України та міжнародних посад: Генеральний секретар ООН, Президент України, Голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України, а також найвищих державних посад інших країн згідно з вимогами дипломатичного протоколу (щд час візитів до України тощо); Президент Сполучених Штатів Америки, Прем'єр-міністр Канади й т. ін."

До цього пункту в 2-й примітці зроблено уточнення про те, що назви титулів, рангів, чинів типу барон, герцог, граф, імператор, князь, колезький асесор, король, принц, цар, шах пишуться з малої літери, а в 4-й примітці зазначено, що умовні назви в актах, договорах та інших офіційних документах пишуться з великої літери: *Високої Договірні Сторони, Автор і Видавництво тощо*.

До 4-го пункту про кшички свійських тварин (звірів і птахів), які пишуться з великої літери, маємо примітку про те, що назви труп тварин, хоч вони й походять від індивідуальних кшичок, пишуться з малої літери: *З випасу поверталися рекорджитки й лиски*. Так само з малої літери пишуться назви порід тварин: *бульдог, вівчарка, пінчер*.

Новим положенням є те, що назви сортів рослин у спеціальній літературі пишуться з великої літери: *Антонівка, Білий налив, Сніговий кальвіль, Паперська (яблуні); Українська глина, Нісова краєуля (груші); Рекорд, Уторка (сливи); Пінанка рання (вишня)*. Але в загальному вжитку вони пишуться з малої літери: *антонівка, глина, уторка*.

*Щодо правопису східних імен тюркського та арабського походження зі складовими частинами *бей, хан, сарай, оган, паши* тощо (примітка 4), то про них тиме мова при розгляді 106-го параграфу.

До 6-го пункту про написання астрономічних назв з великої літери додано також народні назви сузір'їв і талактик: *Великий Віз, Кбочка, Пасіка, Чумайський Шлях тощо*.

Значно збільшено кількість прикладів на правило про географічні власні назви, які пишуться з великої літери (крім, звичайно, службових слів і родових означень: *затока, мис, море, пік, хребет і т. ін.*), напр.: *Північнокримський канал, Володимир-Волинський, гора Говверта, Гривога губа, пік Шевченка, Натасва бухта, протока Ша-де-Кале, Панамський перешийок, Перська затока, Східноєвропейська рівнина, Урало-Кубунський степ*. Так само доповнено прикладами правили, сформульоване в 1-й примітці, про те, що коли означуване слово, яке входить до географічної назви, не виражає родового поняття, то воно пишеться з великої літери, напр.: *Біловезька Пуща (заповідник), Будонський ліс (парк), Жовті Води, Замки Ворота, Микільська Слобідка, Нова Гвінея (острів), Товста Мотила, Ясва Польина*. Це правило поширено й на складові частини географічних назв, що означають титули, посади, фах і т. ін.: *мис Капітана Джеральда, набережна Лейтенанта Шмітта, затока Святого Лаврентія*.

Розширено лігостративний матеріал і до примітки про іншомовні складні географічні назви, що пишуться через дефіс, у яких з великої літери пишуться й родові означення: *Мутон-Кум (кум — пісок), Пюрто-Алгере (порто — порт), Хара-Нур (нур — озеро), Аю-Даг (даг — гора)*, при цьому зазначено, що такі назви, як *Алятау, Амудар'я, Диктау, Сирдар'я*, тепер слід писати разом, а не через дефіс, як було раніше.

Далі відзначається, що коли складова частина такої назви увійшла в українську мову як загальна родова назва, то вона пишеться з малої літери: *Варангер-фіорд, Дю-фіорд*. Так само з малої літери пишуться й родові означення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Кайзер-плац, Лібкнехт-штрассе (штрассе — вулиця), Пексельванія-авеню (авеню — широка вулиця), Трафалггар-сквер (сквер — площа), Трентов-парк, Уолл-стріт (стріт — вулиця)*.

Новим є 9-й пункт розгляданого параграфу про те, що назви вітчизняних вулиць (бульварів, проспектів), шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських), а також майданів (площ), парків і т. ін. пишуться з великої літери, а їхні родові означення — з

малюї: Андрійський узвіз, Байкало-Амурська магістраль, бульвар Тараса Шевченка, Військово-Грушівська дорога, вулиця Петра Сагайдачного, Житомирська автострада, Львівська площа, Майдан Незалежності, Музейний провулок, Стрийський парк, Південно-Західна залізниця, Північний морський шлях, проспект Дружби народів, Ромоданівський шлях, течія Гольфстрім. Якщо в назвах вулиць, проспектів, населених пунктів тощо слова брід, вал, ворота, міст, шлях, яр і т. ін. вже не співримуються як родові означення, то вони пишуться з великої літери: Брідчиків Тік, Дубрий Шлях, Козиний Брід, Красні Ворота, Кузеньків Міст, Ярослав Вал (вулиця); Гола Пристань (місто), Козинські Горби (урочище), Сухий Яр (село).

Новим є й правило (10-й пункт) про правопис назв тварин, птахів, страв, напоїв, тканин і т. ін., утворених від географічних найменувань. Назви цього типу пишуться з малої літери: босстон (тканина), йоркшир (порода свиней), леґори (порода курей), мадера (сорт вина), саяни (напій), сваява (мінеральна вода), сенбернар (порода собак), сименталка (порода корів), токай (сорт вина) і т. ін.

В окремих пунктах (11) виділено колишино примітку про те, що з великої літери пишуться всі слова, крім службових (тепер це місце уточнене так: крім родових означень), що входять до назв міжнародних організацій. До цього положення додано й назви труп і союзів держав, напр.: Аянгта, Балканські країни, Європейське Економічне співтовариство, Співдружність Незалежних Держав, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Рада Безпеки, Тройстий союз.

До 12-го пункту про назви держав і автономних республік уведено низку нових прикладів, які ілюструють сучасні найменування держав, напр.: Арабська Республіка Ємірет, Держава Бахрейн, Карельська Автономна Республіка, Князівство Монако, Королівство Бельгія, Республіка Білорусь, Республіка Болгарія, Республіка Польща, Республіка Румунія, Угорська Республіка тощо.

До цього пункту додано положення й про назви автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сільрад, міськрад, коопоспів, радгоспів, у яких з великої літери пишеться тільки перше слово: Волинська область, Єврейська автономна область, Краснодарський край, Мусейвський колгосп ім. Тараса Шевченка, Ненецький автономний округ, Новомлинська

сільрада, Петрівський район, Рожницький район, Уманська міськрада. Це правило поширено ще й на назви старого адміністративно-територіального поділу: Березівський округ, Вітебське воєводство, Луцький повіт, Новоросійська губернія, Сосницька сотня, Стародубський полк, Черкаське староство.

Доповнено ілюстраціями й примітку про неофіційні назви держав, одиниць територіального поділу та образні назви географічних об'єктів, які теж пишуться з великої літери, напр.: Буковина, Вінниччина, Закарпаття, Золотоверхий (Київ), Надпиринщина, Підмосков'я, Побужжя, Поділля, Покуття, Приазов'я, Прикарпаття, Приуралля, Причорномор'я, Російська Федерация, Славуття (Дніпро), Слобожанщина та ін.

У словосполученнях — назвах державних, партійних, громадських, профспілкових та інших установ і організацій як України, так і інших держав (13-й пункт) з великої літери пишеться тільки перше слово, що входить до складу назви: Верховний суд США, Генеральні штаби Королівства Нідерландів, Збройні сили України, Народна палата Республіки Індія, Національна гвардія, Центральна управа Всеукраїнського товариства "Просвіта" ім. Тараса Шевченка.

Це стосується й назв державних установ минулого: Державна дума, Земський собор, Тимчасовий уряд, Центральна рада. Але в назвах таких найвищих державних установ України, як Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України, з великої літери пишуться всі слова. Проте традиційні, неофіційні назви закордонних державних органів, які періодично скликаються, пишемо з малої літери: бундесрат, джирга, конгрес, ландтаг, мелжис, національні збори, парламент, сейм, сенат, стуртинг.

14-й пункт нового видання Правовису повторює колишній 7-й пункт другого видання з тєю різницею, що в новому варіанті збільшено кількість ілюстративного матеріалу, що відображає сучасні назви деяких міністерств і установ України, напр.: Міністерство освіти України, Міністерство культури України, Національний банк України, Півліський новітній флот України тощо. До підпункту б замість старих назв партій внесено нові (як українські, так і закордонні), напр.: Демократична партія України, Лейбористська партія Великобританії, Українська республіканська партія, Республі-

канська партія США та ін., а до підпункту в, де йде мова про міжнародні та вітчизняні громадські, професійні та інші організації, включено Австралійський конгрес тред-юніонів, Гельсінкський конгрес, Міжнародну асоціацію українців, Народний рух України, Федерацію незалежних професіологів України тощо.

Тепер слово рада (див. пункти 14а й 16) у складі назв сільських, міських, районних і обласних державних виконавчих органів писатимемо з малої літери, напр.: Виконавчий комітет Дніпропетровської обласної ради народних депутатів, міста сестри Київської обласної ради. Далі, у 15-му пункті (з кількома підпунктами) викладено правоти складених назв заводів, фабрик, комбінатів, виробничих об'єднань, шахт, підприємств, установ, а також наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, парків культури та відпочинку, клубів тощо. Він підпорядкований таким правилами:

а) Якщо підприємство, установа, заклад і т. ін. мають символічну назву, номер чи носять чисте ім'я, то їх можна писати повністю або скорочено. При цьому в повних назвах початкове слово та перше слово взяті в лапки символічної (умовної) назви, ім'я тощо пишуться з великої літери, а всі інші слова — з малої. Донецька шахта "Вітка-Глибочка", Львівська середня школа № 1 імені Івана Франка, Центральна наукова бібліотека НАН України ім. В. І. Вернадського, Київський військовий округ та ін.

У скорочених назвах перше слово звичайно пишеться з малої літери, символічна назва (у лапках) — з великої: виробниче об'єднання "Кристал", житловий кооператив "Наука", колгосп "Дружба", спортивне товариство "Трудові резерви", стадіон "Динамо", фабрика дитячих іграшок "Перемога".

До цього правила додана примітка про те, що коли скорочена назва вживається замість повної (на вивісках, етикетках тощо), то її початкове слово пишеться з великої літери: Комбінат "Прогрес", Кооператив "Садівник", Радгосп "Майк", Середня школа № 2.

б) Перше слово власних назв академій, інститутів, науково-дослідних установ, кінотеатрів, музеїв, парків культури та відпочинку тощо пишеться з великої літери незалежно на те, що воно є родовим означенням: Національна академія наук України, Кінотеатр ім. Т. Шевченка, Книжкова палата, Державний музей українського образотворчого мистецтва, Парк культури ім. М. Рильського,

Державний академічний театр опери та балету імені Тараса Шевченка, Український поліграфічний інститут ім. Івана Федорова.

в) З великої літери пишеться перше слово складених назв типу: Київський будинок мод, Львівський палац одруження, Харківський клуб метробудівців.

З великої літери може писатися перше слово й скороченої назви, якщо відповідна назва вже згадувалася в тексті, а також — на вивісках: Будинок учителя, Клуб письменників, Палац урочистих подій і т. ін. Коли до складу найменування установи входить словосполучка, що може використовуватися як самостійна назва цієї установи (без початкових слів), то вона пишеться з великої літери: Оперний театр (від Державний академічний театр опери та балету імені Тараса Шевченка), Третяківська галерея (від Державна Третяківська галерея) та ін.

Якщо йдеться про назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова актив, збори, з'їзд, конференції, президія, сесія, симпозіум, рада (інституту тощо), то вони пишуться з малої літери (див. 16-й пункт): виділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, кафедра української літератури Полтавського державного педагогічного факультету, конференції Міжнародної асоціації українців, сесія Хмельницької міськради.

Наступний пункт (17) присвячений правопису складених назв іноземних телеграфних агентств. У назвах цього типу всі слова, крім родового імені, пишуться з великої літери й без лапок: агентство Пренса Латвія, агентство Франс Пресс. Щодо назв іноземних фірм, компаній, банків і т. ін., то їх треба брати в лапки й писати з великої літери тільки перше слово чи власне ім'я, що входить до складу цієї назви: фірма "Філко корпорейшн", компанія "Дженерал моторс", нафтохімічна компанія "Оксиденталь петролеум корпорейшн", банк "Гаранті трест компанії".

Далі, уточнено й розширено правило про правопис назв творів (художніх, музичних), наукових праць, газет, журналів, писемних історичних пам'яток тощо (пор. колишній 3-й і сучасний 18-й пункти), де зазначено, що в назвах цього типу перше слово пишеться з великої літери, а сама назва береться в лапки, напр.: повість "Тіні забутих предків", опера "Запорожць за

Дунаєм", підручник "Історія України", картинка "Запорожці пишуть листа турецькому султанові", газета "Вісті з України", журнал "Наука й суспільство", історична пам'ятка "Слово о полку Ігоревім" та ін. До цього правили зроблено істотне видання (див. 2-ту примітку), якого не було в другому виданні Правопису, а саме: "З великої літери, але без лапок пишуться назви культурових книг: Апоστόл, Біблія, Євангелія, Коран, Псалтир, Часослов, а також назви релігійних топяць, як Бог (але бог Перун), Божа Матір, Син Божий, Святий Дух і т. ін."

У 19-му пункті сформульовано правило про написання назв вокзалів, станцій, портів, пристаней і т. ін. з великої літери: Київський вокзал (у Москві), станція Фастів-Перший, станція метро "Контрактова площа", порт Балаклава, пристань Ржищів (на Дніпрі) тощо; у 20-му — про умовні назви будинків відпочинку, танцювальних, санаторіїв, дитячих таборів, готелів, кемпінгів, ресторанів, кав'ярень і т. ін., які пишемо в лапках і з великої літери: будинок відпочинку "Зоря", пансіонат "Зіорев'я", санаторій "Україна", дитячий табір "Беркут", протез "Золотий коліс", ресторан "Либідь", кав'ярня "Мрія"; у 21-му — про назви пам'яток архітектури, замків, храмів і т. ін., у яких перше слово пишемо з великої літери, а наступне — з малої: Андріївська церква, Золоті ворота, Печерська лавра, Софійський собор, Хотимський замок.

Наступний пункт (22) присвячений назвам історичних подій, епох, війн, революцій, народно-визвольних рухів, повстань, революційних свят, знаменних дат і т. ін., у яких перше слово пишеться з великої літери, а наступні — з малої: Велика французька революція, Вітчизняна війна, Коліївщина, Хмельниччина, Криваві неділя, Львівське збройне повстання 1848 р., Революція 1905 р., Дядькове побойще, День незалежності України, Свято перемоги. Разом із тим це правило поширено й на назви релігійних свят і постів: Благовіщення, Великдень, Івана Купала, Петра й Павла, Покрова, Різдва, Теллого Олексія, Успіння, Великий піст, Мясниця, Петрівка, Пилипівка, Спасівка тощо.

Далі (23-й пункт) йдеться про вживання великої літери в назвах конгресів, конференцій, договорів, найважливіших документів тощо: Конгрес захисту культури (в Парижі 1935 р.), Конституція України, Міжнародна конференція промисловців, Потсдамська угода, Вердальський мир, Акт проголошення незалежності України, Декларація прав людини.

До назв орденів (пункт 24) додано ще назви орденів Вітчизняної війни, орден Дружби народів, орден Незалежності, орден Почесного легіону, у яких тільки першу частину пишемо з великої літери, це стосується й назв металей, напр.: медаль "За відвагу", медаль "За визволення Варшави" тощо.

З великої літери та в лапках пишуться й назви літаків, автомобілів, тракторів та інших машин, які пов'язані з найменуванням моделі, заводу, фірми, що їх виготовляє (пункт 25): літак "Антей", автомобіль "Таврія", автобус "Турист", комбайн "Нива", трактор "Білорусь". Це правило поширюється й на назви виробів, продуктів, що стали фірмовим або сортовим їх означенням: пачиво "Столичне", цигарки "Українські", вино "Перлина стелу", цукерки "Травинне молоко".

До правила про правопис прикметників, утворених від власних назв за допомогою суфіксів -ів (-ів), -ин (-ін) (див. пункт 26а), додано ще підпункт (б) про прикметники, які входять до складених osobowych назв людей як прізвиська: вони теж пишуться з великої літери: Володимир Великий, Данило Галицький, Діма Старшин, Карл Сміливий, Костянтин Вагнерофдний, Олександр Невський, Ярослав Мудрий.

Внесено деякі уточнення щодо вживання великої літери й у складноскорочених назвах (§ 39). Так, якщо скорочені назви (абрєвіатури) устанів, закладів, організацій тощо вживаються на позначення одиничних установ, тобто є власними, то вони пишуться з великої літери: Українформ, Укрпрофрідла, Укоопспілка, а коли такі слова є родовими назвами, то вони пишуться з малої літери: колгосп, облвиконком, медінститут, райвнр, райрідла.

Утричі скорочено орфографічні правила переносу частин слів з одного рядка в другий порівняно з правилами старого (1960 р.) видання Правопису. Крім загального положення про те, що частини слів з одного рядка в другий слід переносити за складами, з коліпінних правил залишено лише такі: 1. Не можна розривати сполучення літер дж, дз, які починають один звук: гудзик, хо-джу. Але над-звичай-ний, під-живийти, бо тут дж і дз не становлять одного звука: д належить до префікса, а ж і з — до кореня. 2. Апостроф і знак м'якшення при переносі не відокремлюються від попередньої літери, отже: бур'-ян (а не бур'-ян), киль-це (а не

кін-ьнє). 3. Одна літера не залишається в попередньому рядку й не переноситься. Так само не можна розривати для переносу двоскладові слова, напр.: або, мої, око, нині... 4. Не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу, напр.: багачо-стувачастий (а не багачо-стувачастий), далеко-східний (а не далеко-східний). 5. Не можна розривати ініціали та комбіновані аббревіатури, напр.: АЕС, МАУ, ДАЗ-105, НТШ, УАНІ.

У решті випадків можна довший переносити слова за складами, причому дозволяється розрив суфіксів та префіксів, напр.: Дві-про й Днів-ро, сес-тра й се-стра, білиз-ний і блн-зкий, видавни-тво, видавни-тво й видавни-т-во.

У розділі "Правопис закінчень відмінюваних слів" теж зроблено низку виправлень, уточнень, але порівняно з попереднім розділом "Правопис основи слова" їх значно менше. Так, до родового відмінка першої відміни дано примітку про те, що форми родового відмінка однини та називного множини нерідко розрізняються наголо-сами, тор: дочка — дочка, земля — земля, книжка — книжки, межі — межі, сестри — сестри, сім'я — сім'я. У примітці до місцевого відмінка зазначено, що перед закінченням -і в давальному та місцевому відмінках приголосні г, к, х переходять відповідно в з, ц, с: нога — ноги, рука — руки, муха — муси. А в примітці до кличного відмінка, який відновлено замість безпідставно введеного терміна клична форма, зазначено, що у звертаннях, які складаються з двох власних назв — імені та титового кові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка: Ганно Іванівно, Маріє Василівно. Раніше всупереч українській мовній традиції дозволялось вико-ристовувати й форму називного відмінка.

Для характеристики відмінкових закінчень, зокрема родового множини, застосовано замість колишніх термінів основа, без закінчень термін *мужчове закінчення*. До правила про закінчення -ів у родовому відмінку множини іменників чоловічого роду додано й привіш-ша: Журбіє, Чупринків і т. ін. Крім того, до цього відмінка додано дві примітки: "1. В іменниках, які мають у називному відмінку однини перед закінченням сполучення двох приголосних, у родовому відмінку множини між ними з'являється о або е (є)". О виступає в тих іменниках, які мають після приголосного основи су-

фікс -к: дочок, книжок, кульок, мисок і т. ін., а також в іменниках пра, кухня й поверхня, сосна, сучка: іор, кухонь, поверхонь, сосон (і сосен), сучок. В інших іменниках з'являється е (є): босень, воєн (і війн), домєн, конялень, джєнь, мітел, шабєль. Вставних звуків, як правило, не буває в іменниках іншомовного походження: арф, дотм, пальм, шайб, тільки в іменниках на -к (я) за аналогією до відповідних українських з'являється о: арка — аркок, марка — марок. 2. В іменниках іншомов-ного походження з подвоєними приголосними в родовому відмінку множини це подвоєння зберігається: бонн (від бонна), булл (від булла), ванн (від ванна), вилл (від вила), нанн (від нанна).

Значно більше змін і уточнень внесено до правил про відмінкові закінчення іменників другої відміни. Якщо йдеться про родовий відмінок, то тут дешо звуже-но сферу вживання закінчення -я (-я) на користь -у (-ю). Так, на вживання флексії -я (-я) в іменниках чо-ловчого роду сформульовано вісім правил, тимчасом як уживання закінчення -у (-ю) регулюється тринад-цятьма правилами й приміткою. Поданий терешк се-мантичних груп іменників чоловічого роду, які в родо-вому відмінку приймають закінчення -я (-я), в основ-ному збігається зі старим, якщо не брати до уваги такої категорії іменників, як назви танців та ігор, за якими тепер закріплено давно вживану в народно-розмовній мові флексію -у (-ю), напр.: вальс, колейболу, танцю, тенісу, футболу, хокею, але: гонак, козак. До правил, які регулюють уживання закінчення -я (-я), додано ще пункт про назви машин і їх деталей: автомобіля, дизеля, ком-байна, мотора, поршня, трактора, а також назви архітек-турних деталей (див. пункт 2в): карниза, фрекера, портика.

Щодо закінчення -у (-ю), яке приймають відповідні семантичні групи іменників чоловічого роду, то тут зроблено такі уточнення: до назв збірних понять, крім наведених у старому виданні Правопису, віднесено ще такі: атласу, березяку, вишняку, гурту, інвентарю, ката-лобу, колективу, поділу, рою, сушняку, табулу, тому, сюди належать і назви кущових і трав'янистих рослин: бузку, буркуну, звіробію, чаларнику, а також назви сортів пло-дових дерев: калывілю, ренету, ренжіюу та ін.

Старе правило (пункт 7) про те, що назви прями-шень, будівель, споруд і т. ін. приймають у родовому відмінку закінчення -я (-я), а в примітці до нього пода-но низку винятків із закінченням -у (-ю), тепер змінено

на правило, за яким назви цього типу повинні мати в родовому відмінку флексію -у (-ю). Олже, крім старих, тут наведено низку нових прикладів із закінченням -у (-ю): Ганку, заводу, замку, коридору, магазину, сараю, але (з наголосом на закінченні): бльндажа, гаража, куреня, млина, хліва; паралельні закінчення — -я (-я) та -у (-ю) — припустимі тільки в іменниках мосту й моста, паркану й паркана, плоту й плота.

До пункту про слова зі значенням місця, простору тощо, які приймають у родовому відмінку закінчення -у (-ю), віднесено ще такі приклади: абзяду, байраку, рову, ручаю, уривку, але: горба, хутора, а також зменшені форми на -к(а): ліска, майданчика, ставка, ярка, які раніше були наведені в другій примітці (с. 80). Також поповнено новими ілюстраціями й групу назв процесів, станів, властивостей, ознак, явищ суспільного життя, загальних і абстрактних понять, які вживаються з закінченням -у (-ю) в родовому відмінку: винятку, прийму, догмату, достятку, екзамену, екскурсу, звуку (але як термін звука), лету (а було тільки льоту), процесу, репресу, стмду (а було й стмди).

До літературознавчих термінів, які в родовому відмінку мають закінчення -у (-ю), додано ще такі: жанру, міфу, вірису, образу, памфлету, стилю, сюжету. Потовнено прикладами й складні безсуфіксні слова з закінченням -у (-ю) в родовому відмінку: живолюту, жи-вонісу, манускрипту, рукопису.

У примітці про іменники, в яких зміна закінчення вживає на значення слова, відзначено в дужках після кожного іменника що відмінність, пор.: акта (документ) — акту (дія), бложа (частина споруди, машини) — бложу (об'єднання держав) і т. ін.

Щодо давального відмінка в примітці зроблено таке уточнення: "Коли в тексті зустрічається поряд кілька іменників чол. роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень слід спочатку вживати закінчення -ові чи -еві (-еві), а тоді -у (-ю): Симоненкові Василю Андриловичу, добродієві бригадіру".

До флексій орудного відмінка додано ще закінчення -им, яке мають: а) іменники — прізвища чоловічого роду твердої групи на -ов, -ев (-ев), -ів (-ів), -ин, -ін (-ін): Бякінім, Виноградовим, Звеницевим, Ільїнім, Ковалевим (від Ковалів), Лесиним. Однак неслів'янські прізвища, які

закінчуються на -ов, -ин, -ін, мають в орудному відмінку однини закінчення -ом: Бюковом, Дариніом, Чалініном; б) іменники — географічні назви середнього роду із суфіксами присвійності -ов-, -ев- (-ев-), -ин- (-ін-), що відмінуються як прикметники: Горошине — Горошиним, Котедіє — Котедієвим, Михалкове — Михалковим.

Проте іменники — географічні назви чоловічого та середнього роду із суфіксами -ов, -ев (-ев), -ів (-ів), -ин (-ін), що не відмінуються як прикметники, мають в орудному відмінку однини закінчення -ом: Вородініом, Голоосевом (від Голоосів), Кісєвом, Лебелініом, Орехово-Зуєвом, Пєковом, Святошніном (від Святошини), Харковом.

У примітці до місцевого відмінка іменників чоловічого роду (§ 52, п. 1) зроблено уточнення, згідно з яким іменники чоловічого роду, що означають істот (не осіб), мають у місцевому відмінку однини порядок із закінченнями -ові, -еві (-еві) й закінчення -і (-ї): на коні, на ослі, на тїпті. Щодо назв осіб, то в місцевому відмінку вони приймають порядок із закінченнями -ові, -еві (-еві) й закінчення -у (-ю): на вчїтелеві й на вчїтелею, на товаришеві й на товаришу.

Деякі уточнення зроблені й щодо закінчень -у (-ю) та -і (-ї) в місцевому відмінку: а) флексію -у (-ю) приймають іменники чоловічого і середнього роду твердої групи із суфіксами -к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(о), які означають неістот, напр.: у будинку, у віську, на державку, у ліжку тощо, хоч припустимі тут і паралельні форми з -ові: у будинкові, на державкові, на ліжкові; б) флексію -і (-ї) приймають іменники чоловічого роду (переважно безсуфіксні), що означають неістот: в акті, на березі, на г рунті й т. ін. Із прийменником по можуть уживатися паралельні закінчення — -у (-ю) та -і (-ї): по Дніпру — по Дніпрі, по місту — по місті, по селу — по селі.

Ряд уточнень внесено до правил про кличний відмінок. Так, до іменників твердої групи із суфіксами -ин-, -ок-, -к(о), які приймають у кличному відмінку закінчення -у, додано ще іншомовні імена з основою на г, к, х і деякі іменники мішанної групи з основою на шиділийчий приголосний (крім ж): Джекү, Лїдвігу, Фрїдрїху*, пономичу, слухачу, товаришу.

* Для імен цього типу старе видання Правопису рекомендувало вживати у зверганнях і форму називного відмінка.

Закінчення -е, крім безсуфіксних іменників твердої групи та іменників м'якої групи із суфіксом -ень, а також загальних назв з основою на в, можуть приймати й деякі іменники мішаної групи з основою на ж, ч, ш, дж та загальні назви з основою на ж, напр.: Довбуше, стороже. На відміну від старого видання Правочику, сучасний Правочику рекомендує при вживанні таких прикметників Правочику похідження на -ів (-ів), -ов, -ев (-ев), -ин, -ін (-ін), як Губов, Король, Пунікин, Романішин, Тютчев, Чанасв, Школов, у звертаннях використувати як форму називного, так і форму кличного відмінка, напр.: Губов і Губове, Пунікин і Пунікине тощо.

У примітках до цього відмінка подано ще ряд уточнень, а саме: "1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка має як перше слово, так і друге, хоч друге слово може мати й форму називного відмінка: добродю братадире (братадир), нане лейтенанте (лейтенант)". 2. У звертаннях, що складаються з загальної назви та імені, форму кличного відмінка набуває як загальна назва, так і власне ім'я: брате Петре, друже Гриво, колего Степане, товаришу Віталію. 3. У звертаннях, що складаються з двох власних назв — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: Володимире Хомичу, Петре Кузьмичу, Ярославче Андрійовичу".

Деякі уточнення внесено до правил про родовий відмінок множини, а саме: 1. Замість старого терміна основа тут і далі використовується термін м'язове закінчення. 2. Закінчення -ів (-ів) у родовому відмінку приймають іменники чоловічого роду, які в називному відмінку закінчуються на приголосний, та іменники середнього роду, на -е, -я, напр.: березів, героїв, товаришів, почувтів, проклятих; від іменника тато родовий відмінок татів. 3. Закінчення -ей мають лише деякі іменники чоловічого роду, а саме: гостей, прощень, коней і середнього роду: очей, шкель (і пліч), зрідка ушей (переважно вух).

Додано окремих параграф (60) про кличний відмінок множини іменників другої відміни, в якому вони мають форму, однакову з називним: братів, робітників, дячів, товаришів, край, учителів, пролетарів, моря, селя.

Щодо флексій третьої й четвертої відміни іменників, які мають тільки форму множини, то якіхось істотних змін у них не відбулося, якщо не рахувати від-

новлення терміна кличний відмінок (замість кличної форми) та вказівки на те, що приголосні в орудному відмінку третьої відміни продовжуються, а не подвоюються. До цього слід додати, що в останньому (четвертому) виданні виправлено неточність щодо кваліфікації іменників дитя й козень, які в попередньому виданні (див. § 50) потрапили до прикладів другої відміни. Тепер їх подано серед прикладів четвертої відміни. Пересесено також неозначено-кількісні числівники кількості, кількості із 79-го, де вони розглядалися як числові за- іменники, до 70-го параграфу (про кількісні числівники). При характеристичній твердоті групи прикметників зазначено, що вони мають не тільки основу на твердої приголосний, а й у називному відмінку однини чоловічого роду закінчуються на -ий (безпорядний, заможний, західний та ін.), а прикметники м'якої групи, крім основи на м'який приголосний -н-, у називному відмінку однини чоловічого роду закінчуються на -ий (після голосного -ий), напр.: бундний, весняний, давній, самотній та ін.

У положенні про ступенювання прикметників зауважено, що вищій і найвищій ступені утворюються тільки від якісних прикметників, а також те, що для творення вищого ступеня, крім суфіксів -іш-, -ш- і слова більш, використовуються й слово менш, а найвищій ступеня, крім префікса най-, що прислується до вищого ступеня прикметника, та слова найбільш, що додається до звичайної форми прикметника, утворюється також за допомогою слова найменш, напр.: більш глибокий, менш вездільний; найбільш зручний, найменш приємний.

У творенні деяких порядкових (складних) числівників допускаються паралельні форми, а саме: трьохтисячний і тридцятьсячний, чотирьохтисячний і чотиритисячний, трьохмільйонний і тримільйонний, чотирьохмільйонний і чотиримільйонний, а такі дробові числівники, як 2/3, 3/4, 4/3, 3/5, 2/7, слід писати й читати так: дві треті (а не треті), три четверті (а не четверті), чотири треті (а не треті), три п'яті (а не п'яті), дві шості (а не шості).

Деякі термінологічні уточнення та релакційні виправлення зроблено в системі дієслова. Так, пологнення про те, що дієслова на -отити (булькотіти, стукотіти тощо) належать до другої дієвідміни, а на -отати (муркотіти, шкотіти тощо) — до першої, які були викладені в примітці, тепер подано як правила при розгляді цих дієвідмін. До характеристик дієслів першої

дієвідміни з односкладовою інфінітивною основою на -и-, -у-, які зберігаються при дієвідмінюванні, зауважено, що в особових формах таких дієслів, як бити, вилити, лити, пити, кореневий голосний и не зберігається: б'ю — б'ють, в'ю — в'ють, лью — лють, п'ю — п'ють.

Із формулювання другої прикритки старого видання Правопису не зовсім ясно було, до якої дієвідміни належать дієслова з основою інфінітива на -ува- (-юва-), які при дієвідмінюванні втрачають компонент -ва-, напр.: буд-ува-ти — буд-у-ю, буд-у-ють, мал-юва-ти — мал-ю-ю, мал-ю-ють. Тепер це оформлено окремими пунктом (4-м) при першій дієвідміні, а нижче (в прикритці) зауважено, що від суфікса -ува- (-юва-) слід відізнати суфікс -ва-, який зберігається в особових формах: бу-ва-ти — бу-ва-ю, бу-ва-ють; відчу-ва-ти — відчу-ва-ю, відчу-ва-ють. Але: ку-ва-ти — ку-ю, пізна-ва-ти — пізна-ю, ста-ва-ти — ста-ю.

При цій же дієвідміні в кінці маємо ще одну прикритку про те, що дієслова, у яких в інфінітиві перед кінцевим р основою виступає е, втрачають його як в особових формах, так і в наказовому способі: зав-мер-ти — зам-р', замр-у', замр-и; тер-ти — тр-у, тр-у', тр-и; упер-ти — упр-у', упр-ути, упр-и. Але: дер-ти — дер-у', дер-у', дер-и; жер-ти — жер-у', жер-у', жер-и. Далі, введено термін ностфікс для -ся (-сь) замість колишніх частка, афікс, інфілігивне-ти кваліфікується як суфікс, а не як закінчення (див. 3-тє примітку на с. 93), а також використовується термін нульове закінчення при характеристичній 2-ї особи однини наказового способу, пор.: брати — бери, некти — нечи й сипати — сип, тратити — трай.

Грунтовніше розроблено параграф про дієприслівники. Отже, розрізняємо дієприслівники теперішнього часу, які утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів -учи (-ючи), -ачи (-ючи). Перший виступає в дієприслівниках, утворених першою дієвідміні, другим — у дієприслівниках, утворених від дієслів другої дієвідміни, напр.: беруть — беручи, виробляють — виробляючи, ідуть — ідучи, кажуть — кажучи; багать — багачи, летять — летячи. Дієприслівники минулого часу утворюються від основи минулого часу чоловічого роду за допомогою суфіксів -ши (після основи на приголосний) і -вши (після основи на голосний), напр.: брав — бравши, купував — купувавши; снік — снікши, став — ставши.

Ряд змін і уточнень внесено до розділу "Правопис снів іншомовного походження". До прикладів, які ілюструють правило передачі іншомовних *g*, *h* літерою *г*, дано такі географічні назви, як Гельсінфор, Гельсінкі, Гіндустан. Разом із тим у цьому параграфі наведено кілька винятків із цього правила, у яких на місці англійського *h* виступає *х*: *хобі*, *хокей*, *хол*, *Хемінгуей*. Але: *гандбол*, *гінді* (мова); *Гарвард*, *Йорганнесбург* та ін.

Як відомо, в загальних назвах іншомовного походження приголосні не подвоюються. До цього типу слів віднесено *й* та *т*, у яких раніше приголосні подвоювалися, зокрема: *барокко*, *беладона*, *бравісимо*, *ват* (хоч *Ватт*), *грунєто*, *гун* (гуні), *інтермедіо*, *лібрето*, *панісимо*, *шницато*, *стакато*, *фортісимо*. Через неогогляд із цього ряду випало слово *ґето*. Таким чином, клькість винятків із загального правила, у яких досі зберігалось подвоєння літер, значно скоротилась. Серед винятків поки що залишилися: *аньялі*, *бонна*, *брутто*, *вінна* (вінний), *мандонна*, *манна* (манний), *мотто*, *мулла*, *нетто*, *панна*, *пенні*, *тонна*, *білле*, *булла*, *вілла* та подвоєний *р* у назві рослини *дурра* й у назві ароматичної смоли *мірра*.

До прикладів, у яких початкові *ie* (*іе*) слід передавати через *е*, додано ще *ена* (грошова одиниця Літонії) і *єна*, а до прикладів, які ілюструють подвоєння про *те*, що іншомовні *i*, у (а також і німецького дифтонга *eu*) в позиції між голосними (в іноземній мові) в загальних назвах не передаються окремим знаком, додано *й* такі, як *кнєвер*, *паранюв*, *сежвоу*, *фєрвєрж*; але: *майя* (народність), *фює*.

Порівняно з третім виданням Правопису в 5а(3) пункті (§ 90) четвертого видання зроблено (в дужках) уточнення щодо передавання іншомовних *i*, у україньською літерою *і*; вона пишеться після приголосних в особових іменах і в географічних назвах (крім випадків, зазначених у в, 3—5 цього ж пункту), а також у похідних прикметниках перед наступним приголосним і в кінці слова, напр.: *Замбєзі*, *Канрі*, *Дісабон*, *Монтевідео*, *Пюті*, *Сючі*, *Анрі*, *Більо*, *Діро*, *Овідді*, *Россіні* та ін. У зв'язку з уточненням із складу прикладів, поланих у попередньому виданні Правопису, вилучено *Едінбург*, *Кріт*, *Тіцан*, *Ціцерон*, *Шіллер* (про їх правопис див. нижче).

До правил 5-го пункту про передачу іншомовних *i*, у (ірек) в українській мові маємо прикритку 2 про те, що

слова церковного вжитку пишуться з и, а не з і: дийкон, єпископ, єпитимія, єпитрахиль, камінявка, митра, митрополит і т. ін.

Трохи нижче (підпункт б) зазначено, що в позиції після префікса дез- пишеться і, а не и, як було в попередньому виданні Правопису; отже, слід писати: дезінформація, дезінфекція, дезінтеграція, тобто так, як після інших префіксів, що закінчуються на приголосний, напр.: бездієльний, міжкратинний.

Якщо йдеться про передачу іноземних і, у українським и, то досі діяло правило, що и пишеться після приголосних д, т, з, с, м, ж (дж), ч, ш, р (т. зв. дев'ятка) перед наступним приголосним лише в загальних назвах, напр.: димлом, стимул, зм'язат, система, нистерна, джінси, чироне, шифр, риф. Тепер же це правило поширено й на низку власних назв, зокрема и пишеться: 1) в географічних назвах із кінцевими -ида, -ика: Антарктида, Ангантида, Флориди; Адритика, Америка, Антарктика, Адритика, Африка, Балтика, Кюссика, Мексика; 2) у географічних назвах після приголосних дж, ж, ч, ш, ш і и перед приголосним: Анжир, Ванінгтон, Вирджинія, Гемшир, Жиронда, Йоркшир, Деліши, Сан-Франциско, Пенніда, Чикаго, Чині, але теред головним і в кінці слова пишеться і: Вінні, Шіфок; 3) у географічних назвах із звукосполученням -и- перед приголосним (крім і): Великобританія, Крит, Мавританія, Мадрид, Париж, Рига, Рим, Цюрих та ін., але Австрія, Рюде-Жанейро; 4) у ряді інших географічних назв після д, т і в деяких випадках згідно з традиційною вимовою: Аджі-Абеба, Аргентина, Бастилія, Бразилія, Бразилія, Ванілон, Ватика, Едінбург, Егіпет, Єрусалим, Китай, Кордильєри, Пакистан, Паместина, Сардинія, Сиракузи, Сирія, Сінгапур, Скандинавія, Тибет та в похідних від них: аргентинець, аргентинський та ін.

Далі, у словах, запозичених із французької мови, після шиплячих ж, ш пишеться відповідно до французького и українське у, а не ю: брошура, жури, шаршуті; також у словах парфуми, парфумерія.

Німецький дифтонг еі досі передавався тільки через ей (напр.: канцльмейстер, штрєйкбрєхєр; Гєйнє, Мєйшпінг), тепер же у власних назвах новішого походження його слід передавати через ай (ай): Айзенбах, Норгтайм; Вайсенборн, Кайзер, Майнгоф, а дифтонг еи — через ой: Нойбранденбург, Нойбайєр.

Англійське w у власних назвах передається звичайно через в: Ванінгтон, Вєбстєр, Вєдлінгтон, Вільсон, Вільмс, Вінер, Вінінєт, Вістєр, Вітєн, Волє, Волсон, але за традицією: Уайльд, Уєлєс, Уєлєс, Уолл-стрит, Голєурєл, Хємпгудє; англійське th — через т: Ворт, Мерєтт, Агєт, але: Голєурєл, Рєзєрфорд.

Французькі и та ш після голосних у кінці слів та перед голосними передаються через и: Ануї, Війон; Вайян, Вайєль, Шантій.

Довгі голосні в прізвищах та іменах із фінської та естонської мов рекомєндуютьє передавати повноєнєм в відповєдних лїтер українськєй абєткї: Аарнє, Кусєнєн, Тємїнєт.

У правилє про тє, якї іменнїкї іноємовнєго походжєннє не вїдмїнюютьє, вкљочєно й жїночї іменє на прїголоснїй та жїночї прїзвїщє на -и, -єв: Аїє, Дєлєрєс, Зєйїдєб, (Елєзє) Вїрєхов, (Дєжєрєльднє) Чєлїн. Слєв янєськї чєловїчї іменє та прїзвїщє на -є, як зазначєно в прїмїтїї, вїдмїнюютьє: Брєнєко, — Брєнєкє, Дєвїєчє — Дєвїчє, Кєстєршєкє — Кєстєршєкє, Тїтє — Тїтє, Пєвєчєко — Пєвєчєкє.

Значно розширєно роздїл "Правописє власнїх назв" у другєму виданнї Правописє на почєтєкє цєго роздїлу однїм рєчєннєм було сказєно, що українськї прїзвїщє передаютьє на пїсьмї за загєльнїкї нормєми прєвогїєсу українськїх слєв. І жєднєго прїкљєду, зрєзкїв вїдмїновєннє прїзвїщє та імен. Тєпер наведєно прїкљєди до цєго загєльнєго положєннє, в окрємї парєграфї вїдїєно вїдмїновєннє прїзвїщє і вїдмїновєннє імен. Так, у 1-му пунєктї 102-тєго парєграфу чїтаємо: "Українськї та їншє слов'янєскї прїзвїщє, що мають закінчєннє іменнїкїв І вїдмїнї, вїдмїнюютьє як вїдповїднї іменнїкї І вїдмїнї, а прїзвїщє з закінчєннєм іменнїкїв ІІ вїдмїнї вїдмїнюютьє за зрєзкєми вїдмїновєннє вїдповїднїх іменнїкїв ІІ вїдмїнї". Далї наведєно зрєзкї вїдмїновєннє:

Майборєдє — Майборєдє, Майборєдє, Майборєдє й т. д.; Гмїрє — Гмїрї, Гмїрє, Гмїрє й т. д.; Гнатєк — Гнатєкє, Гнатєкє (Гнатєкє) й т. д.; Зєшє — Зайїтє, Зайїтє (Зайїтє) й т. д.; Іваньє — Іванє, Іваньє (Іванє) й т. д.; Лєбїдє — Лєбєдє, Лєбєдє (Лєбєдє) й т. д. Агє: Швєць — Швєцє, Швєцє (Швєцє) й т. д.

Щодо прізвищ прикметникового типу на *-ий, -ій*, то вони відмінюються як відповідні прикметники чоловічого та жіночого роду (твердої чи м'якої групи). Ось два зразки:

Авдєєвський — Авдєєвського, Авдєєвському й т. д.;
Кобилінська — Кобилінської, Кобилінській й т. д.

Чоловічі прізвища прикметникового типу на *-ов, -ев (-єв), -ів (-ів), -ин (-ін)* відмінюються за такими зразками: П'явлов — П'явлова, П'явлову, П'явлові, П'явловим, П'явлові (П'явлову), П'явлове (П'явлову); Ковалів — Ковалєва й Ковалєва, Ковалєву й Ковалєву, Ковалєва й Ковалєві (Ковалєву), Ковалєві (Ковалєву) й Ковалєві (Ковалєву). Аналогічно до прізвища Ковалів відмінюється прізвище Прокопів, тобто в його непрямих відмінках і чергується з о або не чергується, зберігається: Прокопів — Прокопова й т. д. А ось відмінювання прізвища на *-ин: Романішини* — Романішина, Романішинові (Романішину), Романішини, Романішиним, на Романішині (Романішину), Романішині (Романішини).

У множині наведені прізвища мають однакове закінчення. Подаємо зразок їх відмінювання на прикладі прізвища П'явлов: П'явлови, П'явлових, П'явловим, П'явлових, П'явловими, на П'явлових, П'явлових, П'явловим, П'явловими, Звичайно, прізвища Ковалів і Прокопів можуть уживатися з е чи о або зберігати і: Ковалєви й Ковалєви, Прокопови й Прокопіві. Якщо йдеться про чеські та польські прізвища із суфіксальним е, то при відмінюванні воно зберігається: Гашек — Гашека, Гашекові ..., Локєтек — Локєтека, Локєтекові ...

Жіночі прізвища на триголосний та о не відмінюються: Надії Балий, з Ніною Байко.

У 103-му параграфі сформульовано правила про відмінювання українських імен. Так, чоловічі й жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на *-а, -я*, відмінюються як відповідні іменники першої відміни, а чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та *ф*, відмінюються як відповідні іменники другої відміни. Далі наводяться зразки відмінювання цих імен (твердої та м'якої групи) як в однині, так і в множині.

Не зупиняючись на розгляді цих зразків, оскільки вони майже не відрізняються від аналогічних зразків відмінювання іменників із загальним значенням, від-

значимо тільки деякі їх фонетико-морфологічні зміни, що відбуваються при відмінюванні, а саме: 1) кінцеві приголосні *ф, ж, х* у жіночих іменах у давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням *-і* змінюються на *з, ш, с*: Ольга — Ользі, Пал'яжка — Пал'яжці, Параска в родовому відмінку множини в кінці основи між приголосними з'являється звук *о*: Одарок, Парасок; 3) в іменах типу Ангін, Нестір, Нічир, Прокп, Сидір, Тимш, Фелір і виступає тільки в називному відмінку однини, у непрямих — *о*: Ангін, Ангініві й т. д., Нестора, Несторові й т. д., але: Авенір — Авеніра, Лавріна — Лавріна, Олєфір — Олєфіра; 4) імена, що закінчуються в називному відмінку однини на *-р*, у родовому мають закінчення *-а*: Віктор — Віктора, Макар — Макара, Лазар; 5) імя Лев при відмінюванні має паралельні форми: Лева й Льва, Левої й Львові та ін.

Українські жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний, відмінюються як відповідні іменники третьої відміни: Любов — Любові, Любові, Любов, Любов'ю, Любові, Любове; Нінель — Нінелі, Нінелі, Нінелю, Нінелю, Нінелі, Нінеле. Форми множини від таких імен майже не вживаються.

А ось зразок відмінювання жіночого імені та по батькові: Марія Василівна (Андріївна, Іллівна) — Марії Василівни (Андріївни, Іллівни), Марії Василівні (Андріївній, Іллівній), Марію Василівну (Андріївну, Іллівну), Маріє Василівною (Андріївною, Іллівною), Маріє Василівні (Андріївній, Іллівній), Маріє Василівно (Андріївно, Іллівно).

Грунтовніше розроблено фонетичні правила правопису слов'янських прізвищ та імен. Наприклад, про відзначено, що воно передається через *е* (див. § 104, п. 1а); тепер же це правило сформульоване так: "Російський звук *е*, польські *іе*, болгарський і сербський *е*, чеські *е*, *є* після приголосних передаються літерою *е*". Крім старих прикладів, це правило проілюстровано й новими: Александров, Вельгорський, Венєров, Державін, Кузнецов, Озеров, Степанов, Федін, Шмельова; Бронєвський, Вєслав, Залєський, Мечислав, Нєдич, Сєдлачек, Сєраковський, Цєнкий.

Два правила, що регулюють передачу російського е в суфіксах -ев, -єєв, об'єднано в одне, в якому рекомбентується передавати цей звук після українських приголосних (за винятком шиплячих, р і њ) літерою е: Ломтев, Мешелєв, Тимирязєв; Веденєєв, Матвєєв, Менделєєв, але: Муромцев, Нехорошев, Писарєв, Андрєєв, Аракчєєв, Манєєв, а також у болгарських прізвищах: Ботєв, Друмєв і под. Як бачимо, до винятків тут долано й приголосний р.

Сформульовано два нових правила про передачу сполучення польських літер іо. Отже, після б, в, м, ф його слід передавати українським йо: Голембійовський, Мйодович, Пйотровський, а після м'яких приголосних — сполученням юо: Анбюлек, Генсюрський, Козьобльський.

Початкове и (і) в усіх слов'янських прізвищах звичайно передається через і: Іматов, Івашкєвич, Ікономов, Ілєв, Ієвич, Індра. У російській і західнослов'янських мовах и (і) передається через і також після приголосних (крім шиплячих і деяких суфіксів — див. нижче): Батров, Гатрін, Мичурін, Пущкін; Зволнєський, Лінда, Мшкєвич; Едлітка, Мчатєк.

Після шиплячих і в суфіксах -ик, -ниць-, -ич (-євич, -ович) західнослов'янське і передається через и: Бжозович, Козьмьський, Конопницька, Конєрєв, Сенкєвич, Шимчак; Гальик, Жижка, Міглошнич, Фучик, Шафарик. Так само після дж, ж, ч, ш, щ і и перед приголосним російське и передається українським и: Гаршин, Гушин, Дорожкін, Лушин, Цецілін, Чичиков, Шиникін, Шиглов; це стосується й прізвищ інших народів: Абашідзе, Вашигтон, Джигарханлі, Жилєєров, Тажібєєв, Цинєров, Чиковані тощо; також Чингісхан, але перед голосним пишеться і: Жіоні, Тишан. Також у суфіксах -ик-, -ич-, -иц-, -иш- російське и передається українською літерою и: Бєліков, Голік, Котєльников, Крутиков, Новиков, Галіч, Тригорович, Кулінич, Станюкович, Трублєєвич; Голішин, Палішин, Радішев, Татішев.

Колішні два правила про передачу російського и в прізвищах, утворених від стільних для української та російської мов імен і коренів стів, тепер об'єднано в одне з деяким уточненням, а саме: російська літера и передається українською и в прізвищах, утворених від людських імен та загальних назв, стільних для української, російської та інших слов'янських мов:

Ботвінник, Вавилєвський, Глінка, Данилов, Казимірський, Кантемір, Микікін, Нікіфоров, Писарєв, Тимофєєв, Титов, але: Нікитин, Ніколяєв, Філішов тощо, виділили для яких є імена, відмінені від українських.

Сформульовано також правило про передачу польських носових а, є, отже, згідно з вимовою ці носові передаються: а) перед губними приголосними — сполученнями літер ом, ем: Домбровський, Зарємба, Кєшица; б) перед іншими приголосними — сполученнями літер он, ен: Зайончек, Пайонк, Пйонієт, Сьвонієт; Венжжичович, Ендраховський, Євєнішєвський.

До суфіксів польських прізвищ долано ще суфікс -дж(і), який передається українським -дж(ий), напр.: Грулязький, Завєдзький.

Уведено також правило про те, як передавати м'якість польських приголосних и, s, c (dz) у прізвищах перед суфіксами -ський, -ський і м'якими приголосними. Отже, м'якість названих приголосних у значеннях позиційних не позначається м'яким знаком, хоча в українській мові в цих позиціях и, с, ц (dz) пом'якшуються, напр.: Висвійський, Яблонський; Сьвєдек, Цьвік. В усіх інших випадках м'якість попередніх приголосних передається літерами і, ю, я та ь (у кінці слова): Дзєц, Дзєрєвєць, Сьтковський.

Правило вживання апострофа в прізвищах пошрено й на такі, як В'єзємський, В'єльдека, Луб'янець, Пом'єловський, Рум'янець. Таким чином зменшено кількість необґрунтованих винятків із цього правила.

Новим є підрозділ "Складні і складені особові імена та прізвища й походні від них прикметники". Деякі відомості про правопис таких імен і прізвищ подано в примітках до 38-го параграфу (п. 1).

На початку 106-го параграфу цього підрозділу сучасного Правопису сказано, що "імена та прізвища (також прізвиська) людей, які складаються з двох чи трьох слів або до складу яких входять частки, артиклі тощо, можуть писатися окремо, разом і через дефіс". Далі наводяться правила правопису таких імен, прізвищ і прізвиських, які пишуться окремо. Це зокрема:

а) прізвиська (українські та перекладені іншомовні), які складаються з імені та прикметника, угодженого з ним чи з наступним іменником: Іван Волове Око, Олександр Прекарєна, Річард Лєвовє Сєрце, Степан Тіпрєча

Смерть; сюди належать і особові найменування американо-індійців: Маленький Вояк, Туший Ніж і т. ін.; б) псевдоніми, утворені з імені та прізвища: Джек Дендон, Жорж Занд, Леся Українка, Марко Вовчок, Панає Мирний;

в) давньоримські особові назви, що складаються з особового імені та прізвища: Гай Юлій Цезар, Марк Порцій Катон;

г) частки, артикли та інші службові слова (ван, да, де, ді, де, дер, ед, ель, дя, ле, фон і т. ін.) в іншомовних особових назвах: Людвиг ван Бетховен, да Вігчі, ді Вігторіо, дю Гар, Нур ед Дін, ле Шанельє, фон дер Гольц. До цього правила маємо дві примітки: перша про те, що скорочена частка д та ірландська частка о пишуться з власними іменами через апостроф: Д'Аламбер, Д'Артаньян, Д'Обіньє, О'Тенрі, О'Кейсі, О'Кіннейль; частки Ван-, Мак-, Сан-, Сен-, які передують прізвищам і без них не вживаються, пишуться через дефіс: Ван-Дейк, Мак-Мартін, Сан-Мартін, Сен-Сімон; друга про те, що в ряді випадків частки пишуться разом із прізвищами, бо в такій формі засвоєла їх українська мова: Декардоль, Делль, Деріас, Латарл, Ламетри, Лафонтен, Лесаж, Фоввізін;

д) слово дон ("пан") перед особовим ім'ям як форма ввічливого звертання: дон Базіліо, дон Педро, дон Хосе. У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишеться з великої літери: Дон Жуан*, Дон Кіхот;

е) складові частини корейських, в'єтнамських, бірманських та індонезійських особових назв: Кім Ір Сен, Хо Ші Мін, У Ну Муяг, Фетай Чотінучит.

Разом пишуться українські прізвища: а) які складаються з дістова в наказовій формі та іменника: Горинвіт, Непійвода, Убийвовк; б) які виникли на основі словостолучень із повнозначних і службових слів: Добрийвечір, Нетуджаката, Панібудьдаска; в) утворені з прикметника та іменника за допомогою стілолучного звука: Довгогол, Кривоніс, Скороход.

Разом пишуться також слов'янські особові імена, утворені від двох основ (Владислав, Володимир, Мечислав, Мировілк), складні китайські імена, які йдуть

*У загальному значенні слово *донжуан* пишеться разом і з малою літери.

після прізвища (Го Можо, Ден Сюань, Сунь Ятсен)* і тюркські, вірменські та інші особові назви з композинтами *бей*, *заде*, *менік*, *огли* й под., що вказують на соціальний стан, рідинні стосунки: Ізмайбей, Туреунзаде, Керогли. Але арабське *ібн* пишеться окремо: *ібн Русте*, *ібн Фалган*, тюркське *паша* — через дефіс: *Едік-паша*, *Осман-паша*.

Через дефіс пишуться: а) складні особові імена: Василь-Костянтин, Жан-Жак, Зиновій-Володя, Марія-Антуанета, Мартін-Лютер, Фрідріх-Вільгельм; б) складні прізвища: Альтаміра-і-Крвеа, Гулак-Артемовський, Жолло-Кюри, Калта-Осман-Янеко, Неуй-Девіцький, Новиков-Прибой, Римський-Корсаков; в) імена з кваліфікаційними прикладами: Іван-царенко, Кирик-мужичок. Але якщо прикладка розгнута, то слід ставити тире: Іван — мужичий син, рідше — кому: Іван, селянський син.

Далі, в окремий параграф виділено правопис похідних прикметників. Так, прикметники від складних особових імен, які пишуться через дефіс, зберігають це написання: Жан-Жак — жан-жаківський. Також через дефіс пишуться прикметники, утворені від імені та прізвища: Вальтер Скотт — вальтер-скоттівський, Жуль-Верн — жуль-вернівський, Марк Твен — марк-твенівський.

Прикметники від китайських, корейських, в'єтнамських та індонезійських особових назв пишуться разом: Мао Цзедун — маоцзедунівський, Кім Ір Сен — кімрісенівський.

Прикметники від прізвищ типу ван Бетховен, фон Бісмарк утворюються тільки від іменника: бетховенський, бісмарківський. Якщо прикметник утворюється від прізвища з часткою, артиклем тощо, то він пишеться разом: де Гольц — дегольцський, Нур ед Дін — нуреддінський. Прикметники від прізвищ типу Д'Аламбер зберігають апостроф після частки: д'аламберівський.

Не утворюються прикметники: а) від складних прізвищ і псевдонімів типу Гулак-Артемовський, Марко Вовчок, Річард Левове Серце; б) від тюркських, вірменських, арабських та інших особових назв типу Керогли, Осман-паша тощо; в) від невідмінюваних іншомовних прізвищ типу ді Вігторіо, Ламетри, Д'Обіньє.

*Якщо китайське ім'я становить одне слово, то обидві частини особової назви (прізвище та ім'я) пишуться окремо: Дін Лінц, Лу Сьмь, Шюй Коань.

Ряд уточнень, доповнень і змін внесено до підрозділу "Географічні назви". Так, до прикладів, які ілюструють передачу українських географічних назв згідно з нормами Правилу, додано назву міста Рівне, що донедавна неправильно називалось Ровно. Похідний же прикметник від цієї назви — рівненський, тому область тепер називається Рівненська. Так само виправлено перекручену назву міста Северодонецьк на Сєверодонецьк.

Щодо географічних назв слов'янських та інших країн, то при передачі їх українською мовою, крім тих правил, які перенесено з попереднього випання Правилу, слід дотримуватися таких положень. Російська літера е, звичайно передається через є. Але на початку слова, в позиції після толосного й при роздільній вимові після приголосних вона передається через е (Єгоровськ, Количев, Покет). А втім, що літеру треба вживати й після українських приголосних (крім шиплячих, р і ш) у суфіксах -ев, -еєв російських назв, похідних здебільшого від прізвиськ: міре Липтевич, Лєжнєво, але: Пленєєво, Ржеєв, мис Рум'янцева. Через є передається російський звук е й тоді, коли походить із ё (в аналогічних українських основах виступає і), напр.: Бєжєцьк, Жєлєзноводськ. Але в російських географічних назвах, що мають форму, спільну з відповідною українською, таке передається українською мовою через і: Арабськє Стрїлка, Ёйла, оз. Ёйле, Ёйловєзка Пуша, Ёйтка, Ёксєвє, Нєрорлє, Пїшанє, Сїннє, Сїрїї мис, Цїлінорлєд і под. Це стосується й польських іа: Ёйла Пїльсьєка, Ёйлєстєк тощо. У кінці прього правила наведено примітку про те, що польське й чеське е, що виступає в географічних назвах із суфіксом -и- (лат. -e-), зберігається: Вєльцє, Кєльцє, Копшцє, Пїрлубшцє. Тому ці назви не змінюються за відмінками. Це положення суворо перечить правилу, прийнятому в "Довіднику з українського правопису" (К., 1984, с. 85—86), згідно з яким ці назви можуть відмінюватися за зразком іменників, що мають тільки форму множини, приймаючи нульове закінчення в родовому відмінку, напр.: Лїдшцє — Лїдшцє, Лїдшцям і т. д. Назва Законанє має форму прикметника середнього роду й відмінюється за цим зразком: Законанє — Законаного, Законаному й т. д.

Правило про передачу російського и українським и після шиплячих поширено й на звук ц, після якого теж треба писати и, напр.: Цимлїнсьєка. Також в українських суфіксах -ин-, -инськ- географічних назв, утворених від

затальних назв та імен, спільних за походженням для української та російської мов, російський звук и передається через и: Берєзїна, Лєснє Озеро, Дуїлка, Жабїнка, Карпїньск, Крутїньскє, Пїрлїньск. Групу географічних назв із шипльними для української та російської мов коренями, у яких російська літера и передається українською и, доповнено такими прикладами: Розївнє, Тїхорєцьк.

До російських географічних назв із прикметниковими закінченнями -ово, -їно, -їно, які передаються відповідно через -ово, -їно (-їно), додано назви з суфіксом -єво, що передається через -єво, а також відзначено, що и в російському суфіксі -їно після шиплячих слід передавати українським и, напр.: Орєхово-Зїєво, Стєршїно, Рїшїно.

Щодо прикметникових закінчень, які входять до складу слов'янських географічних назв, то вони передаються відповідними українськими: Ваньсьєка Бїстрїца, Новї Замки, Стальова Воля, Чєський Крумльов.

Польське ó, що виступає в суфіксі -ов географічних назв, сучасний Праволїсє рекомендує передавати через у: Жїрїрлєво, Жєщєв, Томашєв-Мазовєцький і т. ін., але за традицією Грєбєшєв, Країєв. У заданому "Довіднику..." (с. 87) поруч із Жєщєв наведено й Рїшєв.

Польські носові ą, є в географічних назвах передаються, як і в прїзвишах, сполученими лїтер ом, ем перед губними приголосними: Домбровє, Дємбїца, перєд іншими приголосними — сполученнями он, ен. Конт, Чєксєтєховє. Географічні назви, які не вживаються без номєнєлатїрних слів, перєкладатьєся: Арабїськє морє, мис Дєбрїї Нашї, Персьєка затїка, Пївнїчний Льодовїтїї океан. Також слід перєкладати й прикметники на позначєння розмїрїв, взаємного розгашуваннєя й сторїн свїту, що виступають у складї географїчних назв: Вєдїкїї канїїон, Нїжнїї Новгород, Пївдєнна Амєрїка, Пївнїчний полїєс.

Інші правописні правила перєдачі слов'янських географїчних назв українською мовою записанїєсьє без змін. У 112-й таратграф, де йдєтьєся про відмінюваннєя географїчних назв, внесєно певнї уточнєннєя та декїє новї правила порівнєно з другим виданнєям Праволїсєу.

Напрїклад, у колїшньому 4-му пунктї відзначалось, що географїчні назви, які складаютьєся з прикметнїка та іменнїка, відмінюютьєся в обох частїнах: Гїла Пїрїстанї — Гїлої Пїрїстанї, Крївїї Рїр — Крївїю Рїру, Єлїсєїськї Полїє — Єлїсєїськїх Полїє. Тепєр цє поло-

ження поширено й на назви, які складаються з іменника та прикметника: Аскані-Нова — Аскані-Новой, Аскані-Новой, Кам'янець-Подільський — Кам'янець-Подільського, Кам'янець-Подільському, Новгород-Сіверський — Новгорода-Сіверського, Новгород-Сіверському, Новгород-Сіверський — Новгорода-Сіверського, Новгород-Волинський — Новгорода-Волинського, Новгород-Волинському, Рава-Руська — Рави-Руської, Рави-Руській.

Розширено також правило про географічні назви, що відмінюються лише в другій частині. До виходу третього видання Правопису це толоження стосувалось тих назв, які складаються з двох іменників (див. § 110, п. 5). Тепер же його поширено й на назви, які складаються з іменника та присвійного прикметника: Алма-Ата — Алма-Аты, в Алма-Аты; Баден-Баден — Баден-Бадена, у Баден-Бадені; Орехово-Зуєво — Орехово-Зуєва, в Орехово-Зуєві; Івано-Франківськ — Івано-Франківська, в Івано-Франківську. Але: Конча-Заспа — Конча-Заспи, у Конча-Заспі; П'юша-Воліня — П'юші-Воліні, у П'юші-Воліні.

Зовсім новим є правило про те, що географічні назви, які складаються з короткої форми прикметника, прийменника на та іменника, що вказує на місце розташування населеного пункту, відмінюються в першій частині: Ростов-на-Дону — Ростова-на-Дону, у Ростові-на-Дону; Франкфурт-на-Майні — Франкфурта-на-Майні, у Франкфурті-на-Майні.

Стрункіше й послідовніше сформульовано правила щодо правопису прикметникових форм від географічних назв. У 2-му пункті колишнього 111-го параграфу (тепер 113-й) було зазначено, що в прикметниках, утворених від українських географічних назв, які не мають суфіксів -ов (-вов), -ев (-ев), -ів (-ів), пишеться -івський (-івський), а в прикметниках від неукраїнських географічних назв — -овський (-вовський), -евський (-евський), напр.: Вільки — вільківський, У новому виданні Правопису це правило спрощено й подано в такій редакції: "У прикметниках, утворених від географічних назв із суфіксальним к, перед яким ще інший приголосний, пишеться -івський (-івський)". Била Церква — білоцерківський, Пребінка — пребінківський, Казанка — казанківський, а також Златоуст — златоустівський. Але Орел — орловський і т. ін., бо тут немає суфіксального к.

Про творення прикметників за допомогою суфікса -ськ(ин) від географічних назв і назв народів, що закінчуються на приголосний, у другому виданні Правопису

було сформульовано п'ять правил, до яких додано ще чотири примітки, у новому — їх три + одна примітка. Нові правила стислі, за фонетичними змінами приголосних, які відбуваються перед суфіксом -ськ(ин), викладені таким чином:

"а) Г, ж, з (дз) + -ськ(ин) → -зьк(ин) [-дзьк(ин)]: Бул — бузький, Ветуга — ветузький, Виборг — виборзький, Вольга — волязький, Гага — гаазький*, Гамбург — гамбурзький, Данинг — данцизький*, Калуґа — калузький, Лайога — ладозький, Люксембург — люксембурзький, Лейпциг — лейпцизький*, Онега — онезький, Острог — острозький, Прага — празький, Рига — ризький, Страсбург — страбурзький, Воронеж — воронезький (пор. назву українського селіща Воронж — воронизький), Запоріжжя — запорізький, Париж — паризький; Абухазі — абхазький, Кавказ — кавказький, Додзь — додзький, Сиракузи — сиракузький, Француз — французький.

б) К, ц, ч + -ськ(ин) → -цьк(ин): Баскув — баскувцький, Великі Луки — великолуцький, Випині Волок — вишньоволоцький, Владивосток — владивостокський, Грек — грецький, Кагарлик — кагаринський, Казбек — казбецький, Калмик — калмицький, Кобелки — кобелівський, корик — коринський, Кременчук — кременчуцький, Придубки — придубський, словак — словацький, таліжик — таліжидський, турок — турецький, узбек — узбецький; Ніцца — нізький, Суєд — суецький, Череповець — череповецький; Бахмач — бахмацький, Галич — галицький, Гринич — гриничський, Овруч — овруцький, Солиталч — солиталчський. Але: Дамаск — дамаський, Мекка — меккський, Тюржи — тюржський.

в) С, х, ш + -ськ(ин) → -ськ(ин): Адамас — адамаський, Одеса — одеський, Тольці — тільський, Тунгус — тунгуський, Чергаси — чергаський, Черкес — черкеський, Яси — ясський; волюх — волюський, Карабах — карабаський**, Ленетиха — ленетиський, Цорух — цоруський, чех — чеський; Золотоноша — золотоніський, Кандалакша — кандалакський**, Латвіш — латиський, Сиваш — сиваський, таліш — таліський**, чуваш — чуваський*.

* У старому виданні Правопису ці назви вилучено з правила й прикметникові форми від них наведено в примітках без чергування: галаський, данцизький, лейпцизький.

** У старому виданні Правопису прикметникові форми від цих назв подано в такому написанні: карабаський, кандалакський, талішський (див. примітку до 6-го пункту).

Проте деякі винятки з цього правила перенесено з попереднього видання Правопису в нове, зокрема: **баски** — баскський, **казах** — казахський. У примітку до цього правила помилково потрапив прикметник від назви міста **Перемиськ** — перемиський, який за традицією (згідно з народною вимовою) слід би писати **перемиський**.

§ 114 "Правопис складених і складених географічних назв", який порівняно зі старим (§ 112) чи не найбільше зазнав змін. З одного боку, тут сформульовано ряд нових правил, які підказала видавничо-журналістська практика, а з другого — старі правила поповнено новими ілюстраціями або такими, що зазнали правописних уточнень. Так, до 1-го пункту про географічні назви, які пишуться окремо, додано ще два підпункти, а саме: "в) Географічні назви, що становлять сполучення іменника з порядковим числівником, який може стояти як перед іменником, так і після нього: **П'ять Друг, Замеся Перше, Красне Друге, Перше Садове**. г) Географічні назви, що становлять сполучення імені та прізвища або імені й по батькові: село **Івана Франка, селище Лев Толстой, станція Єрофей Павлович, але: місто Івано-Франківськ, село Михайло-Копчибинське** (бо тут маємо сполучний голосний о й зміну родового закінчення прізвища), а також назва села **Дмитро-Варварівка**, що складається з двох імен".

А ось низка прикладів, якими поповнено підпункт а про географічні назви, які складаються з прикметника та іменника: **Давидів Брід, Запорізька Січ, Західна Європа, Зелена Гора, Нове Місто, Новий Сад, Південська Бистриця, Сомкова Долина, Стара Пизанна, Широкий Яр**. У географічній назві **Скадинавський півострів** і після д згідно з вимовою виправлено на и.

До правила про те, що географічні назви — іменники, які складаються з прикметника та іменника, з'єднаних сполучником, а також похідні від них прикметники пишуться разом (див. пункт 2, підпункт а), додано ряд нових прикладів: **Вілонія, Гостролуча, Дорогобуж, Кам'яногірська, Нововолинська, Чистоводне, Ясногородка, Білошльський, Верхньодніпровський, Гостролучанський, Дорогобужський, Кам'яногірський, Чистоводівський та ін.** У кінці цього положення дано примітку, в якій зазначено, що "це правило поширюється й на складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, які означають назви

морів, лісів, низин, областей, зацізняць тощо й мають при собі номенклатурні терміни типу море, гора, хребет, ліс, дзоро, низовина, острів і т. ін.", наприклад: **Західносибірська низовина, Нижньодунайська низовина, Новаосірійські острови, Південноукраїнський канал, Східноєвропейська рівнина, Східноказахстанська область, Східнокитайське море тощо.** Отже, ця примітка зміною зміст тей, що була сформульована в третьому виданні Правопису, в якій рекомендувалося писати такі назви через дефіс.

До 2-го пункту про географічні назви, які пишуться разом, додано ще чотири нових підпункти, що містять: "б) Географічні назви, що складаються з числівника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також похідні від них прикметники: **Дворіччя, Періотравневе, П'ятигорськ, П'ятихатки, Семітори, Семиліпки, Сорокадуби, Трипільчя, дворічанський, п'ятихатківський, семиптрський, семиліпківський, сорокадубівський та ін.**

в) Географічні назви з першою дієслівною частиною у формі наказового способу та похідні від них прикметники: **Веригородок, Гуляйполе, Козийгород, Крутибороди, Печиводи; веригородоцький, гуляйпільський, копайгородський, крутибородівський, печиводівський.**

г) Географічні назви, що складаються з двох іменників, з'єднаних сполучним звуком, та похідні від них прикметники: **Верболюзи, Індокитай, Страхолісія; верболюзівський, індокитайський, страхоліський.** Але: **Австро-Угорщина, Азово-Чорномор'я, Ассиро-Вавилонія.**

д) Географічні назви з другою частиною -град, -город, -піль, -поль, -абад, -акан, -бург, -ленд, -ліс, -таун, -шир, -штадт і похідні від них прикметники: **Белград, Волгоград, Цинноград, Кітайгород, Новгород, Кияжпіль, Ольгопіль, Адрианополь, Севастополь; Апштабад, Брайденбург, Кемерленд, Дауавнілс, Кейптаун, Йоркшир, Рудольфштадт; волгоградський, новгородський, ольгопільський, севастьянолівський; бранденбургський, дауавнільський, рудольфштадтський."**

Уточнено також підпункт в другого видання Правопису (тепер підпункт е) про прикметникові форми від географічних назв, що складаються з прикметника та іменника, а саме підкреслено, що це має бути якісний прикметник, а якщо є відносний, то він повинен бути без суфіксів -зк(ий), -ск(ий), -шк(ий) і суфіксів присвійності: **біломорський (від Біле море), великоток-**

манький (від Великий Токмак), гостромульський (від Гостра Мотла), новоміський (від Нове Місто), яснопольський (від Ясна Поляна), житєвопільський (від Житіє Гора), західноєвропейський (від Західна Європа), камянобальківський (від Кам'яна Балка), лимоводоліньський (від Лімова Долина).

До 3-го пункту про географічні назви, які пишуться через дефіс, додано три нових підпункти, два колишніх (е, є) об'єднано в один, підпункт б сформульовано точніше, а також поповнено їх новими прикладами. Якщо в другому виданні Правопишу йшлося тільки про назви населених пунктів із першою складовою частиною *усть-, соль-*, які пишуться через дефіс (див. підпункт г), то в новому додано ще назви з такими частинами, як *спас-, іншомовні вест-, іст-, нью-, сан-, санкт-, сант-, санта-, сен-, сент-* і под., а також із кінцевими назвотворчими частинами *-ривер, -ситі, -сквер, -стріт, -фіорд, Соль-Ілещк, Спас-Клепичи, Усть-Каменоборськ, Вест-Індія, Іст-Лондон, Нью-Йорк, Сан-Сальвадор, Сан-Франциско, Санкт-Галлен, Сант-Міо, Санта-Клар, Сен-Готард, Сент-Луїс; Фолл-Рівер, Атлантік-Сіті, Сахо-сквер, Бюнна-фіорд*. Похідні від цих назв прикметники зберігають дефіс: *соль-ілещкий, усть-каменоборський, вест-індійський, нью-йоркський, сан-франциський; фолл-риверський, атлантік-ситинський*. Окрім, правило г рунтовно розширено. Новим є підпункт про прикметники, утворені від географічних назв, до складу яких входять прикметники із суфіксами *-ів (-ів), -ов, -ев (-ев), -ин (-ин), -ськ(ий), -цьк(ий), -зьк(ий)*. Вони, на відміну від самих назв, пишуться через дефіс: *давидовобридський (від Давидів Брид), олійниково-слобідський (від Олійникова Слобода), мишурино-різкий (від Мишурина Ри), вільшансько-новоселівський (від Вільшанська Новоселія), вінницько-ставський (від Вінницькі Стави)*. Так само новим є положення про те, що прикметники, утворені від географічних назв, які становлять поєднання імені та прізвища, пишуться через дефіс: *Івано-франківський (село Івана Франка)*.

Як уже сказано, колишні підпункти е, є другого видання Правопишу об'єднано в один (д) і сформульовано так: "Географічні назви, що складаються з іменників, які поєднуються українськими або іншомовними прийменниками, сполучниками чи мають при собі частку, артикль, а також утворені від них

прикметники" пишуться через дефіс. Ось кілька нових прикладів: *Новосілки-на-Дніпрі, Яр-під-Зайчином, Бурель-Араб, Да-Майні, Да-Піагта, Лас-Велас, Лос-Анджелес; новосілівський-на-Дніпрі, ярський-під-зайчином; бур-ель-арабський, да-майніський, да-піагтський і т. ін.* Підпункт б, у якому раніше було досягнута загально сформульоване правило про написання через дефіс складаних географічних назв від імен і прізвищ людей, тепер подано точніше: "Географічні назви, що становлять поєднання двох імен або імені та прізвища (чи прізвиська) за допомогою сполучного звука (зрідка — без нього) й зі зміню формі другого компонента, а також похідні від них прикметники" пишуться через дефіс: *Андрієво-Іванівка — андрієво-іванівський, Дмитро-Варварівка — дмитро-варварівський, Івано-Франківськ — івано-франківський, Михайло-Копицьке — михайлокопицький, Олександр-Пашенкове — олександропашенківський, але Петропавлівка — петропавлівський*.

А ось низка нових прикладів, що ілюструють правило про географічні назви, які складаються з двох іменників або з іменника й подальшого прикметника (підпункт а) і пишуться (як і похідні від них прикметники) через дефіс: *Баня-Лука — баня-луцький, Гвінея-Бісау — гвінея-бісауський, Глинськ-Загора — глинськ-загорський, Ельзас-Лотарингія — ельзас-лотаринзький, Коло-Михайлівка — коло-михайлівський, Пушча-Водичи — пушча-водичський, Березки-Бершадські — березки-бершадський, Віта-Полтвона — віта-полтвоний. Аге: Індокитай — індокитайський, Югославія — югославський*.

А тепер декілька нових прикладів до правила про географічні назви, що складаються з іншомовних повнозначних слів і пишуться через дефіс (див. підпункт в): *Думбаргтон-Окс, Кзіл-Орда, Рю-Негро, Чатир-Дат*; так само слід писати похідні від них прикметники: *думбаргтон-оксський, кзіл-ординський, рю-негровський, чатир-дазський. Аге: Агатау* — амудар'я*, Махачкала, Сирдар'я*, амудар'їнський, примаудар'їнський; так само алмаатинськ, кзылординськ тощо.*

У розділі "Найголовніші правила пунктуації", якщо не рахувати значного оновлення ілюстративного матеріалу, відбулися незначні зміни. Зупинимося на деяких

* У другому виданні Правопишу ці назви передавалися через дефіс.

важливших доповнень і уточнень до цього розділу. Так, у 1-му пункті (§ 115) зазначено, що крапка ставиться в кінці не тільки розповідного речення, а й сповідаючого, якщо воно виконане без окличної інтонації, напр.:

Як парость виноградної лози
Плекайте мову. Нильно й ненастанно
Полить бур'ян (Рильський).

Далі, до слів як, який, після яких завжди ставиться в кінці речень знак оклику (див. § 117, п. 1, прим. 1), додано ще й такі, як що(то) за, скільки, напр.: Він зів до Саяди сре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі! (Гончар).

Новим є положення про те, що знак оклику ставиться в кінці окличного називного речення (див. пункт 2): Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, за землю, яка породила тебе й виростила (Цюта).

Трохи більше уточнень і змін маємо в 118-му параграфі про вживання коми. Так, доповнено склад протиставлених сполучників, якими поєднуються однорідні члени речення й перед якими ставиться кома (див. пункт 3): Хоч живемо з пучок, а протє й для нас є місце у церкві (Колубинський).

Новим є 4-й пункт про вживання коми перед сполучниками і, а також, ще й, а то й, та й, та ще, які приєднують до попередніх членів речення ще один елемент: Давид розлягся, шинель на кілючі повіси, і будильнику (Головко). Зазеленіли дуги, ще й дівоченька (Пісня).

Додано також кілька нарних сполучників до правила (див. пункт 5) про те, що перед другим із них ставиться кома й уживаються вони при однорідних членах речення, а саме: не тільки... а ще й, не так... як, хоч... але (та), не тільки... скільки, напр.: Не так ті вороти, Як добрі люди — І окрадають жалкуючи, Плачучи осудять (Шевченко).

До 9-го пункту додано нову примітку (3) про те, що не відокремлюється вигук на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, піستی якого йде звертання: Ой ти, дівчино, з горіха зерня, Чом твоє серденько — Колоче терня? (Франко). Гей ти, доле колюче, молодість моя! (Сосюра).

Точніше сформульовано колишні 17-й і 18-й пункти (тепер 18-й і 19-й): у першому з них мовилося про виділення комою відокремлених слів, що уточнюють

обставини часу, місця й под., тепер йдеться про виділення відокремлених уточнювальних обставин часу, місця тощо, напр.: А вечорами, по роботі, він не раз до пізньої ночі ходив у важкій задумі... (Франко). По той бік шляху, десть далеко в степу, за садками, третить червона заграва... (Потонник); у другому підкреслювалось, що кома потрібна для виділення дисприслівникових зворотів, тепер цей пункт зорієнтований на виділення відокремлених обставин, виражених дисприслівниковими зворотами, напр.: Переглядаючи трагічні сторінки Камеязрево-го життя, поет [Павличко] постійно пам'ятає про зв'язок Франка з нашим часом (Лубківський).

Так само перероблено колишній 19-й (тепер 20-й) пункт, де йдеться про виділення комою не однличних дисприслівників, а відокремлених обставин, виражених однличними дисприслівниками, коли вони означають час, причину, умову дії, напр.: Повечерявши, полигали сніги (Панас Мирний).

Якщо йдеться про кому, кратку з комою й тире в складному реченні, то в правилах, де вживався термін *беспололучникове складносурядне речення*, його замінено новим — *беспололучникове складне речення* (пор. колишні § 117, п. 1 і § 118, п. 2 та сучасні § 118; 119, п. 2; 121).

Новим є 3-й пункт про кому в складному реченні, де зазначено, що вона вживається для відокремлення речень, що входять до складного з беспололучниковим і сурядним зв'язком, напр.: Синіють води, зеленіє яр, і стелиться снігучі краєвиди (Зеров).

Уточнено також правило про тире між підметом і присудком (пор. п. 1 § 120 старого Правопису й п. 1 § 121 нового). Отже, за новим виданням Правопису, тире ставиться між підметом і присудком тоді, коли остягній виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає, тимчасом як у старому формульованні цього правила підкреслювалось, що підмет і присудок повинні бути виражені тільки іменниками, напр.: Київ — столиця України. Три та сім — десять.

Далі, у старому 9-му пункті цього ж параграфу про тире зазначено, що його слід ставити між реченнями, які входять до складносурядного речення, при умові, що в другому з них подано висновок або наслідок дії першого. У новому формульованні сказано, що тире

ставиться між реченнями, які входять як до складносу-
рядного, так і до безсполучникового складного, напр.: Не
ждали ніколи слушної пори — Твоя мовчанка може стати
ганьбою! (Павличко).

Логічно більш обґрунтований теперішній 10-й
пункт, згідно з яким тире ставиться між частинами без-
сполучникового складного речення, коли перша частина
виражає причину або умову, а друга — наслідок, напр.:
Як тільки займеться десь небо — з другого боку вступає чер-
воний туман і розортає крила (Колпобинський). У ста-
рому формулюванні цього правила безсполучникове
складне речення кваліфікувалось як безсполучникове
складнопідрядне, у якому підрядне речення мало б
стояти на першому місці, а головне — на другому.

написи У 124-му параграфі про ланки до 3-го пункту додано
досить велику примітку щодо індивідуальних назв, які
не беруться в лапки. Це зокрема: а) власні назви не-
умовного характеру: Львівський політехнічний інститут;
Київська обласна лікарня; Українська універсальна
товарна біржа; Харківський тракторний завод; б) власні
складноскорочені назви установ, управлінь, видівництв
і т. ін.: Дніпролес, Київенерго, Точелектроприлад;
в) назви телеграфних агентств: Українське інформаційне
агентство, аґентство Пренса Латвіа; г) назви шахт,
марок машин, літаків і т. ін., позначені номером або
складені з абрєвіатури та номера: шахта 3-біс, ВАЗ
21-09, літак Ту-334; д) назви марок машин, виробів, які
стали загальноживаними: Форд, макінтош, наган і т. ін.;
е) назви рослин, квітів, плодів: антонівка, наперівка,
конвалія. У спеціальній літературі назви сортів рослин
пишуть звичайно з великої літери: яблуня Вільня налив,
тюльпан Чорний принц, пшениця Новинка тощо; е) назви
книжок у бібліографічних списках, у виноскох, рецензі-
ях, які наводять після прізвища автора: Гончар О.
Собор. — К.: Дніпро, 1988.

І нарешті, про 2-ту примітку, яку вміщено на-
прикінці 3-го пункту 125-го параграфу про розділові
знаки при прямій мові. У ній зазначено, що діалогі й
полілогі можуть подаватися без абзаців; це буває зде-
більшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі
лише перша ретпіка подається з абзацу й перед нею

ставиться тире, а далі ретпіки наводяться в лапках;
після них перед мовою автора ставиться тире, а перед
ними після мови автора — двократка: — Страх, розка-
зує, яке діялось: народу, каже, як на війні, сила-
силена... а кінні наступають, душать. "Розходьтесь!" —
грають. А ті: "Не підємо, давай нам наше... ми за прав-
ду" (Колпобинський).

СПИСОК СЛІВ ІЗ ЛІТЕРОЮ Г

(складений на основі третього й четвертого видань "Українського правопису"; слова в списку подано переважно без їх словотвірних дериватів, але правила правопису літер г і г позначуються й на них)

Літературні й найпоширеніші діалектні слова: агрус, аг'у (вигук у значенні звертання до немовляти, так само аг'усі, аг'укати), вар'а (діал. "губа"), г'ава, г'аза, г'алаган, г'аламаг'ати, г'андж, г'анок, г'атунок, г'валт (г'валтувати та ін.), г'ег'ати (г'ег'екати, г'ег'отати), г'едзь, г'ел'г'ати (г'ел'отати), г'ер'елі, г'ер'отати, г'ер'отіти, г'еш'ефт, г'и'п'ути, г'и'на (діал. "трижа"), г'ирли'а, г'лей (загусий сік на деревах), г'л'я (г'л'янка та ін.), г'ніг (у лампі; так само г'нотжк, г'нотовий), г'о'ель-мо'ель (і г'о'оль-мо'оль), г'о'ошиться, г'онт (г'онтар та ін.), г'ор'оля, г'расувати, г'рати (іменник), г'ратч'астий, г'речиний, г'ринджоли, г'рунт (г'рунтовий, об'рунтувати та ін.), г'улз(ь), г'улзик, г'уля (г'улястий), джер'отати, джи'п'ути, джи'ун, дзи'а, дзи'ар, дзи'лик, дзи'ати, зми'з'а, л'ег'ін'ь, мамал'д'а, наг'о'ошиться (див. г'о'ошиться), реми'ати, фі'г'лі-мі'лі, ху'а (ху'овий), цу'т (цу'ом), шва'г'ер.

Слова з варіантним написанням г і г' (обидва варіанти є літературно-нормативними, але ширше вживається той, що поданий першим): бі'ос і бі'ос, буце-г'арня й буце'арня, г'аб'елок і г'аб'елок, г'евал і г'евал, г'ума й г'ума (г'умовий і г'умовий та ін.), гурал'ня й гурал'ня, снов'яг'ати й снов'яг'ати, хурди'а й хурди'а, шми'а й шми'а (не до шми'ги й не до шми'и).

Вузькодіалектні слова при писемному відтворенні (у художніх та етнографічних творах тощо) подаються відповідно до їх вимови в тій місцевості, де вживають-

ся, наприклад: ві'уляти (погуджати, справитися), ве'єря (вид танцю), відзі'орний (дженджурстий), г'аблі (вила з трьома зубцями), г'а'ра (баран, паща), г'айда (солілка, волонка), г'аланці (вузькі штани), г'ар'ара (сварлива жінка), г'вер (кріс, рупниця), г'ердан (перст'яна стьожа для прикрашання), г'еру'вати (керувати возом, кін'ями), г'з'атися (кидатися, метатися), г'олка (беззоста пшениця), г'ор'ош (плечі), г'ражда (садиба), г'рунь (вершина гори), г'ру'уля (г'уля), наг'л'ювати (прасувати білизну) та багато інших.

Прізвиська українців та інші власні назви України, які традиційно вимовляються з г, такі: Гу'дзь, І'алаган, Само'др'а та ін., Великий Г'рунь (гора в Карпатах) і под. Крім того, через літеру г передається латинська літера (відповідно й букви інших мов) у тих варваризмах (не засвоєних українською мовою словах і висловах), що звичайно подаються засобами латинської (чи іншої) графіки, але можуть передаватися й засобами кириличної абетки: ф'ата мор'ана, пер'сона нон г'рата, аль'тер е'о, г'уд бай і под.

Додаток 2

Графічне вираження літери Г

Друкована		Писана	
велика	мала	велика	мала
Г	г	Г	г

ЗМІСТ

**Андрій Андрійович
Бурячок**

**ЩО ЗМІНИЛОСЯ
В “УКРАЇНСЬКОМУ
ПРАВОПИСІ”?**

**ПРО ЗМІНИ ТА ДОПОВНЕННЯ В ТРЕТЬОМУ (1990 р.) І ЧЕТВЕРТОМУ (1993 р.)
ВИДАННЯХ “УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ” 3**

ДОДАТОК 1 50

ДОДАТОК 2 51

Оформлення художника *М. А. Панасюк*
Художній редактор *І. М. Гарушка*
Технічний редактор *І. М. Ковальова*
Оператор *М. А. Крутяк*
Комп'ютерна верстка *Л. І. Васьківської,
Н. О. Зразюк*

Здано до набору 15.02.96. Ціпк. до друку 09.09.96. Формат
84x108/32. Папір газетний. Гарн. Таймс. Офс. друк. Ум. друк.
арк. 2,94. Ум. фарбо-виб. 3,15. Обл.-вид. арк. 2,86. Наклад
5000 прим. Зам. 7—2.

Видавництво “Наукова думка”
Р.с. № 05417561 вид 16.03.95.
252601 Київ 4, вул. Терещенківська, 3.
АТ “Київська книжкова фабрика”
252054 Київ 54, вул. Воровського, 24